

LEEFBAARHEID

Betekenenissen en meetmethoden

Studie in opdracht van
Ministerie WVZ

Door prof. dr. Ruut Veenhoven
Erasmus Universiteit Rotterdam
September 2000

SAMENVATTING

Betekenenissen

In de meest brede betekenis is leefbaarheid de mate waarin een leefomgeving aansluit op het adaptief repertoire van een soort. Leefbaarheid is als zodanig een relationeel begrip; het verwijst naar de 'pas' tussen leefomgeving en levensvorm. Daarom kan dezelfde omgeving leefbaarder zijn voor de ene soort als voor een ander, en binnen een soort ook leefbaarder voor het ene exemplaar dan voor een ander.

Om leefbaar te zijn hoeft een omgeving niet ideaal te zijn. Het gaat niet om aansluiting op een ideologie, maar om aansluiting op de natuur. Een leefbare omgeving moet zelfs niet te volmaakt zijn want het natuurlijk programma vraagt typisch enige uitdaging.

In beleid wordt de term momenteel in meer specifieke betekenissen gehanteerd. In het milieubeleid staat leefbaarheid voor afwezigheid van schadelijke stoffen, in de context van ruimtelijke ordening duidt de term eerder op recreatieve voorzieningen en in de sfeer van buurtbeheer gaat het voornamelijk om afwezigheid van overlast.

Dit woordgebruik verschilt in drie opzichten van de hierboven omschreven biologische betekenis. Ten eerste gaat het veelal om vrij specifiek ongerief, terwijl het begrip in principe de totale leefomgeving aanduidt. Ten tweede wordt over leefbaarheid gesproken als een kwaliteit van de omgeving, terwijl het begrip juist een contingentie uitdrukt. Ten derde wordt de term vaak gebruikt voor kwesties van smaak, terwijl het begrip duidt op existentiële noodzaak.

In de brede betekenis biedt het begrip 'leefbaarheid' een politiek neutraal criterium, waarmee het beleid zich enigszins kan ontworstelen aan ideologische preoccupaties en de waan van de dag. In de gangbare hantering van de term gaat die relevantie echter verloren. Leefbaarheid is meestal een te dik woord voor de mate waarin bepaalde verlangens verwezenlijkt zijn. Daardoor verwordt de term tot een politieke slogan.

De term leefbaarheid leent zich overigens goed voor retorisch gebruik. Het woord suggereert zowel omvattendheid als objectieve noodzaak, en laat veel ruimte voor invulling. Op de lange duur wordt zulk suggestief woordgebruik echter sleets. Als er geen duidelijker betekenis aan verbonden wordt zal daarom spoedig weer in onbruik raken.

Meting

Als het repertoire van een soort precies bekend is kan leefbaarheid gemeten worden aan kenmerken van de omgeving. Van sommige planten weten we bv vrij nauwkeurig hoeveel licht, lucht, water en mineralen ze nodig hebben. Leefbaarheid wordt dan gemeten aan de mate waarin aan die voorwaarden is voldaan. Omdat deze kennis meestal hypothetisch is spreken we van '*veronderstelde*' leefbaarheid.

Als niet op voorhand duidelijk is wat een soort nodig heeft kan leefbaarheid alleen achteraf worden bepaald aan de mate waarin de soort gedijt. Bij plant en dier kan dat gemeten worden aan hoe lang en gezond ze leven. Bij mensen ook aan hoe gelukkig ze leven. We spreken dan van '*kennelijke*' leefbaarheid.

Omdat het adaptief repertoire van mensen zeer gevarieerd is, kan niet goed gespecificeerd worden waar aan de leefomgeving allemaal moet voldoen. Leefbaarheid voor mensen kan dus niet goed worden gemeten door aanwezigheid van gunstig geachte omgevingskenmerken. De gangbare leefbaarheidsindexen maken ons daarom weinig wijzer. Die indexen zijn typisch een afspiegeling van de politieke agenda. Hoge scores duiden op realisatie van beleidsdoelstellingen, maar zeggen weinig over aansluiting op de natuur van de mens.

Leefbaarheid voor mensen kan alleen achteraf worden afgeleid uit het levensresultaat. Als een omgeving aansluit op het menselijk repertoire moet blijken uit het feit dat mensen er goed gedijen. Die kennelijke leefbaarheid valt niet goed af te leiden uit preferenties en satisfacties, omdat die mede afhankelijk zijn van alternatieven en idealen. *Uiteindelijk blijkt leefbaarheid van een omgeving alleen uit hoe lang en gelukkig mensen er leven.*

Dit impliceert dat bij mensen eigenlijk alleen de leefbaarheid van de totale levenssituatie gemeten kan worden, dus van de samenleving als geheel of van totale instituties zoals kloosters en verzorgingstehuizen. Het is niet goed mogelijk om de leefbaarheid van delen van de omgeving te meten, zoals leefbaarheid van buurt. De gangbare vragenlijsten naar 'leefbaarheid' van de buurt meten dan ook niet meer dan tevredenheid van bewoners met een aantal (triviale) aspecten ervan. Die informatie kan van nut zijn voor het beleid omdat voorkeuren van de burgers in de democratische representatie vaak onvoldoende uit de verf komen. De vraag of die voorkeuren werkelijke noodzaak weerspiegelen wordt waarmee echter niet beantwoord.

INHOUD

Samenvatting	2
1 Inleiding	5
2 Betekenissen van de term	6
2.1 Leefbaarheid van wat?	6
2.2 Leefbaar voor wie?	7
2.3 Wat voor leven?	9
3 Relatie tot verwante begrippen	11
3.1 Leefbaarheid naast andere kwaliteiten van leven	11
3.2 Leefbaarheid naast andere kwaliteiten van de samenleving	14
3.3 Leefbaarheid en naastliggende termen in de sociale politiek	15
3.4 Verschil leefbaarheid en ideaal	17
4 Spraakgebruik over leefbaarheid	19
4.1 Betekenissen naar context	19
4.2 Ambigüiteit en retoriek	20
4.3 Problemen met retorisch gebruik van de term	21
5 Meting van leefbaarheid	22
5.1 Benaderingen	22
5.2 Meting aan levensvoorwaarden	22
5.2.1 Veronderstelde vereisten	24
5.2.2 Maten voor overall vervulling	27
5.2.3 Bruikbaarheid voor beleid	28
5.3 Meting aan levensuitkomsten	29
5.3.1 Indicatieve resultaten	29
5.3.2 Maten voor overall resultaat	34
5.3.3 Bruikbaarheid voor beleid	35
6 Conclusies	37
Literatuur	38
Noten	40

INHOUD

Samenvatting	2
1 Inleiding	5
2 Betekenissen van de term	6
2.1 Leefbaarheid van wat?	6
2.2 Leefbaar voor wie?	7
2.3 Wat voor leven?	9
3 Relatie tot verwante begrippen	11
3.1 Leefbaarheid naast andere kwaliteiten van leven	11
3.2 Leefbaarheid naast andere kwaliteiten van de samenleving	14
3.3 Leefbaarheid en naastliggende termen in de sociale politiek	15
3.4 Verschil leefbaarheid en ideaal	17
4 Spraakgebruik over leefbaarheid	19
4.1 Betekenissen naar context	19
4.2 Ambigüiteit en retoriek	20
4.3 Problemen met retorisch gebruik van de term	21
5 Meting van leefbaarheid	22
5.1 Benaderingen	22
5.2 Meting aan levensvoorwaarden	23
5.2.1 Veronderstelde vereisten	24
5.2.2 Maten voor overall vervulling	27
5.2.3 Bruikbaarheid voor beleid	28
5.3 Meting aan levensuitkomsten	29
5.3.1 Indicatieve resultaten	29
5.3.2 Maten voor overall resultaat	34
5.3.3 Bruikbaarheid voor beleid	35
6 Conclusies	37
Literatuur	38
Noten	40

1 INLEIDING

Context

Deze studie is verricht in opdracht van het Ministerie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport, in het kader van de zo geheten 'ministerie projecten' van de onderzoeksschool Arbeid Welzijn en Sociaal-economisch Bestuur. De opdracht maakte deel uit van het onderzoeksprogramma 1999.

Opdracht

De opdracht was 'een theoretische reflectie op begrip leefbaarheid', in het bijzonder een verkenning van de aspecten van leefbaarheid, de onderlinge relaties ervan en de meetbaarheid van die constructen.

Vervolgonderzoek

Deze studie was bedoeld als een opstap voor verdere verkenning van de mogelijkheden om de sociaal-culturele dimensie van leefbaarheid te meten. De gedachten gingen daarbij vooral uit naar toepassing op lokaal niveau, ter ondersteuning van sociaal beleid in steden en buurten.

Uit deze verkenning blijkt echter dat het begrip leefbaarheid op dat niveau niet goed hanteerbaar is. Meting van leefbaarheid in buurten is nauwelijks mogelijk. De gangbare methoden geven wel een aardig beeld van hoe leefbaar de goegemeente een buurt *vindt*, maar vertellen ons niet hoe leefbaar die buurt werkelijk *is*. Daardoor valt wetenschappelijk geen onderscheid te maken tussen sociaal-culturele condities die er echt toe doen en overbodige franje.

Het begrip leefbaarheid is wel hanteerbaar op het macro niveau van de samenleving als geheel, en binnen totale instituties zoals gevangenissen en bejaardentehuizen. De uitdaging is daar niet zozeer het ontwikkelen van een nieuwe maatstaf, maar toepassing van de maat die hier als beste uit de bus komt, namelijk 'gelukkige levensjaren'.

Rotterdam, september 2000
Ruut Veenhoven

2 HET BEGRIP LEEFBAARHEID

In de meest ruime betekenis is leefbaarheid de mate waarin een omgeving aansluit op het adaptief repertoire van een wezen. Die betekenis is meest gangbaar in de biologie. Binnen die betekenis zijn de volgende specificaties mogelijk: 1) naar omgeving, 2) naar de wezens die daarin leven, en 3) naar aard van de 'aansluiting'. In dit hoofdstuk worden die beperktere betekenissen in kaart gebracht. In § 2.1 de toespitsing op een bepaalde leefomgeving (leefbaarheid van wat?), in § 2.2 de specificaties naar wezens (leefbaar voor wie?) en in § 2.3 nadere invullingen van het begrip 'aansluiting' (wat voor leven?).

2.1 Leefbaarheid van wat?

Leefbaarheid zegt iets van de omgeving, maar van welke omgeving? Dat blijkt nogal te verschillen. Soms wordt bedoeld op de totale leefomgeving, maar vaker gaat het om aspecten daarvan.

Kosmos

In de meest brede zin verwijst het woord naar de mogelijkheid van enig leven. In die zin biedt het heelal maar beperkt aantal leefbare plekken. Voor zover wij weten bestaat de Kosmos voornamelijk uit dode materie. Buitenaards leven is nog niet waargenomen.

Biotoop

Meestal verwijst het woord naar de geschiktheid van een aardse biotoop voor een levensvorm. Dat kan een natuurlijke niche zijn, zoals de sloot voor de kikker of een kunstmatige omgeving zoals een stal voor het varken. Onder die biotoop wordt dan niet alleen de fysieke omgeving gerekend, maar ook de aanwezigheid van andere levensvormen, waarmee in concurrentie of in symbiose geleefd wordt. Bij sociale dieren is daarbij met name de relatie met soortgenoten van belang. De menselijke biotoop wordt dan ook in belangrijke mate gevormd door de maatschappelijke 'sociotoop'.

Fysieke omgeving

Het woord wordt echter ook wel in meer beperkte zin gebruikt voor het stoffelijke milieu alleen. Bij toepassing op mensen duidt de term dan op de ecologische omstandigheden die wij aan kunnen, bijvoorbeeld in welke range van klimatologische omstandigheden menselijk leven mogelijk is en wat voor vervuiling wij wel en niet kunnen hebben. Het gaat dan om de grenzen van ons lichamelijk aanpassingsvermogen. Hierover is een rijke traditie van onderzoek in de sociale geneeskunde. Resultaten daarvan vinden hun beslag in milieu wetgeving.

Vaak wordt echter een veel smaller spectrum aangeduid en gaat het eerder over wat ons leuk lijkt. Dat is bijvoorbeeld het geval als de term verwijst naar openbaar groen of onbedorven natuur. Effecten hiervan op levensuitkomsten zijn veel minder duidelijk. Het woordgebruik suggereert dan echter toch dat er levensbelang op het spel staat.

De betekenis verschilt enigszins met de deskundige die het woord gebruikt. Als een toxicoloog aan het woord is duidt het woord meestal op afwezigheid van gevaar op vergiftiging. In het discours van stadsplanners verwijst de term vooral naar riolering en verkeersvoorzieningen, terwijl groene propagandisten het hebben over de natuur van gisteren.

Sociale omgeving

In de sociale wetenschappen verwijst de term meestal exclusief naar maatschappelijke verbanden. Er wordt gesproken over leefbaarheid van de samenleving als geheel en over de leefbaarheid van instituties daar binnen, zoals huwelijk of religie. Het gaat daarbij om de vraag in hoeverre eisen en voorzieningen van de samenleving aansluiten op de vermogens en behoeften van burgers. Dat is niet alleen een kwestie van aansluiting op de menselijke natuur maar hangt ook af van de overeenstemming tussen praktijk en socialisatie.

Omdat de geest flexibeler is dan het lichaam valt op dit vlak valt niet zo goed aan te geven waar de grenzen van het menselijk aanpassingsvermogen liggen. De term verwijst dan ook meestal naar de mate waarin prettig valt te leven in zulke verbanden. Onderzoek op dit terrein heeft een sterk retorische inslag. Over de leefbaarheid van de samenleving wordt veel beweerd maar is weinig onderzocht.

Werkomgeving

Vaak wordt de term ook gebruikt voor een bepaald levensdomein. Zo spreekt men onder meer van leefbaarheid van de werksituatie als synoniem voor 'kwaliteit van de arbeid'. Hierbij worden fysieke en sociale condities meestal onder een noemer gebracht. Er is op dit gebied veel ergonomisch getint onderzoek naar arbeidsomstandigheden die op termijn gezondheidsschade of burnout teweeg brengen. Resultaten van dat onderzoek slaan neer in ARBO wetgeving.

Woonomgeving

De term 'leefbaarheid' wordt ook veel gehanteerd voor de woonomstandigheden. Soms spreek men in dat verband van 'leefsituatie', ter onderscheiding van de bovengenoemde 'arbeidsituatie'. Het gaat dan over bewoonbaarheid van steden, buurten en huizen. Onderzoek op dit vlak is deels van epidemiologische aard (bv levensverwachting in achterstandswijken) en gaat deels over woonvoorkeuren. In dit verband wordt de term ook wel toegepast op inrichtingen, zoals verzorgingstehuizen. De opdrachtgever van dit onderzoek had vooral dit terrein in gedachten.

2.2 Leefbaar voor wie?

Leefbaarheid is aansluiting van omgeving en adaptief repertoire. Dat adaptief repertoire is niet voor alle wezens hetzelfde. Een omgeving kan voor de ene soort leefbaar zijn maar voor de ander niet. Binnen een soort is dezelfde omgeving ook niet even leefbaar voor ieder exemplaar. De een kan meer aan dan de ander. Leefbaarheid is dus een relationeel begrip.

Alle leven

Als in de verre toekomst de zon explodeert wordt de planeet aarde waarschijnlijk ongeschikt voor alle leven. Geen enkele levensvorm is namelijk opgewassen tegen temperaturen van meer dan 100.000 graden, in ieder geval niet de op koolstofchemie gebaseerde levensvormen die wij kennen. Volgens pessimistische scenario's kan dat

ook al eerder gebeuren als gevolg van een alles vernietigende kernoorlog of door milieurampen.

Plant en dier

De huidige aardse levensvormen hebben zich ontwikkeld in verschillende ecologische omstandigheden en kunnen daarom nu niet overal evengoed gedijen. Geen enkele soort kan zich overal handhaven. Soorten verschillen in aard en variëteit van de omstandigheden die ze aankunnen.

Veel soorten hebben zich gespecialiseerd op zeer bepaalde ecologische niches, sommige planten doen het bijvoorbeeld alleen op bepaalde grond en sommige insecten voeden zich uitsluitend met een bepaalde bloem. Die soorten hebben een smal leefbaarheidbereik. Andere soorten hebben in de evolutie een breedtestrategie gevolgd en kunnen zich in verschillende omstandigheden handhaven. Het gras en de mus zijn voorbeelden daarvan. Voor die soorten valt minder scherp te omschrijven wat leefbaarheid precies inhoudt.

Mensen

De menselijke soort kenmerkt zich door zo'n breedte strategie. Mensen kunnen zich in zeer verschillende ecologische omstandigheden handhaven. Dat succes berust op drie pijlers.

Allereerst is het menselijk lichaam redelijk multifunctioneel, we zijn omnivoren en kunnen lopen, klimmen en zwemmen. Ten tweede hebben mensen een groot leer- en denk vermogen, waardoor snelle aanpassing mogelijk is. Ten derde leven mensen in groepen waar binnen vergaande specialisatie mogelijk is. Dit alles stelt ons ook in staat om de natuurlijke omgeving enigszins aan onze behoeften aan te passen. Voor mensen is leefbaarheid van de omgeving dus in belangrijke mate afhankelijk van eigen ingrijpen.

Hoewel de mens een relatief breed bereik heeft zijn er wel degelijk grenzen aan wat leefbaar is voor mensen. Dat is tamelijk evident waar het fysieke condities betreft. Wij kunnen bijvoorbeeld maar binnen een smalle temperatuurmarge leven. Ook kunnen we niet zonder planten en dieren, we kunnen niet van de lucht leven en ook geen steen eten. Verder kunnen mensen niet zonder een samenleving en blijkt ook niet iedere samenleving even leefbaar.

Bepaalde mensen

Naast verschillen tussen soorten zijn er ook beduidende verschillen binnen soorten; het ene exemplaar is 'fitter' dan de andere. Binnen de menselijke soort zijn die verschillen extra groot, omdat er naast verschillen in aanleg ook grote verschillen in ontwikkeling optreden. Daardoor kan het voorkomen dat een zelfde situatie voor sommige mensen beter leefbaar is dan voor anderen.

Dit is tamelijk evident als we verschillen in leeftijd in aanmerking nemen. Kinderen en volwassenen stellen andere eisen. Als jonge kinderen in het wegverkeer worden losgelaten vallen er doden. Het eisen pakket verschuift gedurende de levensloop. Daarnaast zijn er ook verschillen naar sekse. Zo is wel beweerd dat het hedendaagse huwelijk leefbaarder is voor mannen dan voor vrouwen.

Het ligt ook nogal voor de hand dat aangeleerde vermogens uitmaken. De moderne informatie maatschappij is waarschijnlijk leefbaarder voor hooggeschoolden dan voor analfabeten. Dat betekent dat leefbaarheid niet alleen bevorderd kan worden door aan de omgeving te sleutelen, maar ook door vorming en scholing.

2.3 Wat voor leven?

Bij toepassing op planten en dieren verwijst de term leefbaarheid meestal naar mogelijkheid van fysiek overleven. Bij toepassing op mensen gaat het vaak meer over de kwaliteit van leven. Hoewel dat natuurlijk veel met elkaar te maken heeft is dat toch niet helemaal hetzelfde.

Overleven

In de meest beperkte betekenis van het woord zegt de kwalificatie 'leefbaar' dat leven überhaupt mogelijk is. In die zin is een vissenkomp niet leefbaar voor een kanarie, want het beestje gaat er op slag dood. Deze betekenis kan vrij nauwkeurig worden ingevuld. Door proefnemingen en praktijkobservaties weten we vrij precies welke omstandigheden voor welke levensvormen dodelijk zijn.

Lang leven

Meestal wordt de term ruimer gehanteerd en gaat het om de om de duur van het leven. Een snoek gaat niet meteen dood in een vissenkomp, maar leeft er toch aanzienlijk korter dan in de sloot. Leefbaarheid is dan de mate waarin een omgeving het halen van de natuurlijke levensduur toelaat. In de context van volksgezondheid en milieuhygiëne is dat de meest gangbare betekenis. Leefbaarheid wordt daar gezien afwezigheid van omstandigheden die de normale levensduur beperken, zoals bv vervuiling van de lucht of risico's op het werk. Ook die betekenis kan worden ingevuld aan de hand van ervaringsgegevens, al is het vaak niet makkelijk om de lange termijn effecten van kleine bedreigingen goed in te schatten.

Goed leven

In de meest ruime zin verwijst de term 'leefbaarheid' naar de mate waarin de omgeving een 'goed' leven toelaat. In de context van sociaal beleid gaat het daar meestal om. Deze betekenis is de meest problematische omdat daarbij de vraag rijst wat dan onder 'kwaliteit van leven' verstaan moet worden

Bij plant en dier is dat probleem nog redelijk overzichtelijk. Kwaliteit van leven wordt dan opgevat als functioneren volgens ontwerp. Een omgeving is dan leefbaar voor een dier als het beestje er de natuurlijke cyclus kan doorlopen, dwz opgroeien, voortplanten en tijdig sterven. De leefbaarheid wordt hoger ingeschat naarmate er daarbij minder stoornissen optreden.

Bij de mens is dat moeilijker. Allereerst is het biologisch programma van de mens minder eenduidig. Als gevolg van de eerder gememoreerde breedtestrategie van de soort kunnen mensen op zeer verschillende manieren aan hun trekken komen. Omdat mensen reflectieve wezens zijn kunnen ze die mogelijkheden ook nog eens verschillend waarderen. Een verdere complicatie is dat voortplanting bij de moderne mens niet langer als teken van goed functioneren kan worden beschouwd en dat sommige afwijkingen van het standaardpatroon zoals homoseksualiteit ook niet meer als verkeerd worden gezien.

Toch is het bij mensen anderzijds ook weer makkelijker om vast te stellen of zij naar hun aard leven. Net als andere hogere diersoorten worden mensen deels geleid door hun gevoel. Positieve gevoelens bekrachtigen daarbij in principe passend gedrag terwijl verkeerd gedrag wordt ontmoedigd middels negatieve gevoelens. Als iemand zich overwegend goed voelt betekent dat dus meestal dat het leven aan de menselijk maat voldoet. Anders dan dieren kunnen mensen daarover vertellen. De kwaliteit van leven kan dus worden afgemeten aan gerapporteerd geluk. Deze problematiek wordt nader uitgewerkt in § 5.3. Voorlopig volsta ik met de stelling dat leefbaarheid van omstandigheden voor mensen het best kan worden afgemeten aan hoe lang en gelukkig ze er leven.

3 RELATIE TOT VERWANTE BEGRIPPEN

Het begrip kan verder verhelderd worden door de verschillen met andere begrippen te specificeren. Daartoe wordt het begrip eerst geplaatst naast andere kwaliteiten van leven (§ 3.1) en andere kwaliteiten van de samenleving (§ 3.2). Tenslotte wordt het begrip leefbaarheid afgezet tegen enige gangbare termen uit het sociaal beleid (§ 3.3).

3.1 Leefbaarheid naast andere kwaliteiten van leven

De term leefbaarheid wordt veel gebruikt in discussies over 'welzijn' en 'kwaliteit van leven' en duidt binnen dat veld op een meer specifieke betekenis. Om die betekenis duidelijk te maken wordt eerst een overzicht gegeven van aanpalende inhouden.

Daarbij maak ik gebruik van een recente analyse van het begrip 'kwaliteit van leven' (Veenhoven 2000a)

Bij beoordeling van de kwaliteit van leven kan men zich richten op de mogelijkheden die een leven biedt of nadruk leggen op wat het heeft opgeleverd. In het eerste geval worden de *levenskansen* van het individu beoordeeld, in het tweede geval het *levensresultaat*. Dat heeft natuurlijk met elkaar te maken, maar het is niet hetzelfde. Kansen zijn nog geen uitkomsten. Levenskansen kunnen verspeelde worden, door domheid of door botte pech. Omgekeerd komt het ook voor dat mensen ondanks een slechte uitgangspositie toch wat van het leven weten te maken. Een tweede onderscheid is tussen *externe* en *interne* kwaliteiten. In het eerste geval gaat het over de toestand van de omgeving en in het tweede geval over de persoon zelf. Combinatie van deze twee indelingen levert het volgende beeld ([Overzicht 1](#)).

Overzicht 1

Vier kwaliteiten van leven

	<i>Extern</i>	<i>Intern</i>
<i>Kansen</i>	Leefbaarheid omgeving	Levensvaardigheid individu
<i>Uitkomsten</i>	Nuttig leven	Prettig leven

Levenskansen

In de bovenste helft van **overzicht 1** zien we nu twee soorten van levenskansen: kansen die de omgeving biedt en kansen die in eigen vermogens besloten liggen. In het eerste geval is de kwaliteit extern, in het tweede geval intern. Dit onderscheid is al eerder met andere namen aangeduid. In de stresspsychologie spreekt men van 'draaglast' en 'draagkracht'. Draaglast slaat dan op de omgeving, draagkracht op de eigen vermogens. In de sociologie wordt in navolging van Bourdieu wel over levenskansen gesproken als 'kapitaal'. In dat verband wordt soms onderscheid gemaakt tussen 'sociaal kapitaal' en 'psychisch kapitaal'. Sociaal kapitaal ¹ is dan wat de omgeving te bieden heeft, en psychisch kapitaal wat het individu zelf in huis heeft.

Externe levensvoorwaarden

Het kwadrant links boven betreft kwaliteit van de leefomgeving en dekt het hier gehanteerde begrip 'leefbaarheid'. De andere kwadranten beschrijven dus kwaliteiten die niet onder dat begrip vallen.

Innerlijke levensvaardigheden

In het kwadrant rechtsboven gaat het om het vermogen zich in de omgeving te handhaven. Dat vermogen laat zich op twee manieren beschrijven: ten eerste in termen van afwezigheid van schade aan de adaptieve vermogens, ten tweede in termen van ontplooiing van daarvan.

In de eerste interpretatie is kwaliteit van leven synoniem met afwezigheid van ziekte. Medici denken dan vooral aan afwezigheid van lichamelijke gebreken, psychologen aan afwezigheid van psychische stoornissen. Kwaliteit van leven is dan eigenlijk een ander woord voor gezondheid.

In de tweede interpretatie wordt de beoordeling van het functioneren verbreed naar ontplooiing van in potentie aanwezige levensvaardigheden. In die zin mist het leven van een veertiger aan kwaliteit als hij blijft steken op het mentale niveau van een 20 jarige, ook al functioneert hij op dat niveau storingvrij. Deze betekenis is favoriet bij agogen. Kwaliteit betekent dan dat alle mogelijkheden uit de kast worden gehaald.

Levensuitkomsten

In de onderste helft van schema 1 komen twee soorten levensuitkomsten naar voren: uitkomsten voor de omgeving en resultaten voor het individu zelf. Die kwaliteiten kunnen samenvallen, maar dat hoeft niet. Een leven kan maatschappelijk van groot nut zijn, terwijl het individu zelf er niet veel plezier aan beleeft. Het omgekeerde komt ook voor.

Extern nut van leven

Levensuitkomsten kunnen allereerst beoordeeld worden aan de waarde ervan voor zaken die buiten dat leven zelf gelegen zijn. In het denken van biologen zijn dat in de eerste plaats voortplanting en handhaving van de soort. Er zijn ook externe effecten op andere soorten waarmee in symbiose geleefd wordt, op het ecosysteem en de evolutie. In die visie zou bij mensen dan ook hun nalatenschap aan de menselijke cultuur moeten worden meegenomen. Kwaliteit van leven krijgt dan de betekenis van uiteindelijk 'nut' van het bestaan.

Innerlijke plezier in het leven

Tenslotte kunnen levensuitkomsten ook beoordeeld worden naar de waarde voor het individu zelf. Die waarde ligt allereerst besloten in zelfbehoud. Bij planten micro-

organismen houdt het daar eigenlijk mee op. Bij hogere organismen manifesteren de levensuitkomsten zich ook in beleving.

Zowel mensen als dieren kennen mensen prettige en onprettige ervaringen. Prettige belevingen zijn niet alleen op zich zelf al te verkiezen boven onprettige ervaringen, maar ze zeggen los daarvan ook iets over de kwaliteit van het leven. Ervaringen van pijn en plezier zijn er niet zomaar. De biologische functie ervan is te zorgen dat het organisme goede keuzes maakt. Het is een oriëntatie middel voor levensvormen die wat te kiezen hebben. Als een kat zich lekker voelt betekent dit normaal gesproken dat de leefomgeving goed aansluit op de vermogens van het dier, ook al is die levensomgeving niet de oorspronkelijke habitat maar een centraal verwarmde huiskamer. De kat zal daarom in die omgeving blijven. Blijvend ongenoegen is een signaal om een andere stek te zoeken. De kat is zich dat waarschijnlijk amper bewust. Mensen hebben meer weet van hun belevingen en kunnen daar ook op reflecteren op die ervaring. Dat maakt dat bij mensen het levensresultaat zich ook kan worden afgelezen aan de levensvoldoening.

Levensvoldoening telt natuurlijk meer naarmate het langer aanhoudt. *Kwaliteit van leven krijgt daardoor de betekenis van 'lang en gelukkig leven'.*

Vergelijkbare onderscheidingen

Evolutiebiologen spreken in dat verband van respectievelijk 'biotoop', 'fitness' en 'overleving'. De term biotoop (ook habitat genoemd) duidt op de omgeving waarin een soort functioneert. Die omgeving kan meer of minder leefbaar zijn. De term 'fitness' duidt op de geschiktheid van het organisme om in die omgeving te functioneren, met name het vermogen om er voedsel te vinden en om zich vijanden van het lijf te houden. Soms wordt hiervoor de term 'adaptie' gebruikt. De term 'overleven' duidt op continuering van de soort, met andere woorden op een buiten het individu gelegen waarde.

De evolutiebiologie houdt zich niet bezig met individuen. Derhalve kent dit vakgebied geen term voor de waarden van levensuitkomsten voor het individu. Ervaren satisfactie kan in dit denken wel geplaatst worden als een signaal dat duidt op goede uitkomst van het adaptieproces. Een wezen dat zich chronisch beroerd voelt doet het kennelijk niet goed.

De onderscheiding sluit ook aan op een gangbaar onderscheid in de systeemleer, en wel op het onderscheid 'input', 'throughput' en 'output'. In het systeemdenken staat 'input' voor de omgeving van het systeem, in het bijzonder voor de benodigdheden die het systeem daaraan kan onttrekken. Wat hier 'leefbaarheid' genoemd wordt is dus analoog aan 'input'. De term 'throughput' beschrijft de interne verwerking van de input door het systeem. 'Output' is dan wat dat oplevert.

In de systeemleer laat zich ook het gemaakte onderscheid naar extern- en intern levensresultaat onderkennen. De output van systemen komt soms andere systemen, of metasystemen ten goede, en dient via die omweg soms weer tot input van het systeem dat het genereert. Maar in de systeemleer is output toch in de eerste plaats systeemhandhaving. Dat is analoog aan 'lang leven'. Ervaren satisfactie (gelukkig leven) kan in deze traditie geplaatst worden als een feedback signaal waaraan het systeem het succes van eigen functioneren in de omgeving kan aflezen.

3.2 Leefbaarheid naast andere kwaliteiten van de samenleving

Ook over de kwaliteit van de samenleving is veel gefilosofeerd. In de literatuur vier kwaliteitscategorieën in te onderkennen. In [overzicht 2](#) zijn die met steekwoorden aangeduid.

Overzicht 2

Criteria voor kwaliteit van menselijke samenlevingen

Bestendigheid

Productiviteit

- van goederen en diensten
- van ideeën

Ideëel gehalte

- o.a. gelijkheid
- o.a. vrijheid
- godsdienstigheid?

Leefbaarheid

Bestendigheid

Het criterium van bestendigheid verwijst naar de mate waarin een samenleving zichzelf in stand kan houden. Een samenleving wordt meestal niet goed genoemd, indien deze aan innerlijke tegenstellingen dreigt te bezwijken, of onder de voet wordt gelopen door krachten van buiten. Bestendigheid blijkt meestal pas achteraf. Dit criterium wordt daarom voornamelijk door historici gehanteerd. Duizendjarige rijken gelden in deze visie als summum van kwaliteit.

Productiviteit

Het criterium van productiviteit betreft meestal de voortbrenging van goederen en diensten. Samenlevingen die veel materiële welvaart genereren, worden beter geacht dan samenlevingen die we 'onderontwikkeld' noemen. Dit criterium wordt veel gehanteerd door economen. Het BNP is dan de gangbare maatstaf.

Naast de productie van consumptiegoederen wordt in dit verband ook wel gekeken naar de bijdrage in de ontwikkeling der mensheid. Het gaat dan vooral om wat een samenleving voortbrengt aan vernieuwingen in de kunst, en uitvindingen op het gebied van techniek en organisatievormen. De klassieke Griekse beschaving wordt op dat punt hoog geschat.

Ideëel gehalte

Het criterium van ideëel gehalte betreft de mate waarin een samenleving gestalte geeft aan een bepaald ideaal. Dat wil zeggen, een ideaal waar maakt of althans belijdt. Dit criterium wordt door moralisten van diverse pluimage gehanteerd.

De invulling van het criterium hangt af van het ideaal dat men als uitgangspunt neemt. In de gangbare westerse opvattingen treffen we daarbij nog steeds de idealen van de Franse revolutie aan: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. De moderne verzorgingsstaat biedt in die visie een betere samenleving dan de feodale maatschappij van weleer. In

Iran worden momenteel echter andere criteria gehanteerd. Daar staat godsdienstige onderwerping voorop en ziet men meer heil in de samenleving van vroeger.

Toepassing van dit criterium vereist dus een ideologische keuzebepaling vooraf. Dat maakt dit soort uitspraken over de kwaliteit van samenlevingen hoogst subjectief. Men kan een eigen moreel oordeel proberen te vermijden door samenlevingen te beoordelen naar de mate waarin ze hun eigen idealen waarmaken; dus bij voorbeeld naar de mate waarin het de Mullahs in Iran lukt om mensen naar de regelen van de Islam te laten leven. Het blijft echter een waarde-oordeel; alleen een waarde-oordeel van een ander.

Leefbaarheid

Tenslotte kan de kwaliteit van samenlevingen worden afgemeten aan de leefbaarheid ervan, met andere woorden: aan de geschiktheid voor menselijke bewoning. Men bekijkt de maatschappij dan zoals een bioloog de geschiktheid van een bepaalde habitat voor een bepaalde diersoort beziet. Hoe past die leefomgeving bij de natuur van het beestje? In het geval van de mens wordt dan bezien hoe dat stuk van de leefomgeving dat de mens zelf geschapen heeft, past bij wat de mensen van de natuur hebben meegekregen.

Die vier benaderingen van kwaliteit van de samenleving verschillen in uitgangspunt. In het eerste geval staat de *maatschappij* zelf centraal. Kwaliteit is continuïteit van het systeem. Het systeem is doel in zich zelf; wat het oplevert is bijzaak. In het tweede geval ligt de nadruk op maatschappelijke *producten*. Als een samenleving veel moois oplevert is het een goede samenleving, ook al gaan het systeem en de bewoners er uiteindelijk misschien aan ten gronde. In het derde geval staat een *zedenleer* centraal. Een samenleving geldt dan als beter naarmate deze meer spoort met een doctrine over hoe mensen behoren te leven. Als de praktijk van de leer hard is, is dat jammer, maar niet essentieel; het maakt die maatschappij niet minder ideaal. In het laatste geval is de *mens* uitgangspunt. Een samenleving wordt leefbaar goed genoemd als deze past op de menselijke maat.

3.3 Leefbaarheid en naastliggende begrippen uit de sociale politiek

In het sociaal beleid duiken met gepaste regelmaat nieuwe termen op die iets te maken hebben met leefbaarheid. Die termen zijn typisch meerduidelig en verbinden noties van leefbaarheid met andere wenselijkheden. Hieronder enige voorbeelden.

Kwaliteit leefsituatie

In het sociaal beleid wordt de term 'leefsituatie' nog al eens gehanteerd als verzamelwoord voor het geheel van omstandigheden waarin burgers leven. Het zogeheten 'leefsituatieonderzoek' van het CBS is één van de middelen om die omstandigheden in kaart te brengen. Meestal gaat het daarbij puur om beschrijving, maar soms wordt de term in meer evaluatieve zin gehanteerd; leefsituatie betekent dan eigenlijk 'goede leefsituatie'. Dat lijkt op het eerste gezicht veel op wat hier leefbaarheid genoemd wordt, maar is toch niet helemaal hetzelfde.

Het verschil zit weer in de aard van de kwaliteiten: Als we spreken over kwaliteit van de leefsituatie kan het over alle mogelijke kwaliteiten gaan, terwijl het begrip leefbaarheid verwijst naar een specifieke kwaliteit, namelijk aansluiting op de menselijke natuur. Zoals we hierboven hebben gezien valt het begrip leefbaarheid niet samen met alle andere kwaliteiten van leven (§ 3.1) en evenmin met alle denkbare kwaliteiten van de

samenleving (§ 3.2). Een leefsituatie kan veel kwaliteiten hebben, maar toch niet leefbaar zijn. De kunst is juist te ontdekken welke kwaliteiten een situatie leefbaar maken.

Soms wordt de term 'leefsituatie' gebruikt ter onderscheiding van de 'arbeidssituatie'. In dat geval gaat het uitsluitend over de privé-omstandigheden. Ook dan is leefbaarheid slechts een van de denkbare kwaliteiten.

Maatschappelijk welzijn

De term 'maatschappelijk welzijn' wordt in twee betekenissen gehanteerd: soms gaat het om het welzijn van een individu in diens maatschappelijke positie (§ 3.1) en soms over de gezondheid van de samenleving als systeem (§ 3.2). Niet zelden lopen die betekenissen door elkaar en suggereert het woord dat dit allemaal hetzelfde is en dat belangen van individu en samenleving dus samenvallen.

Als bedoeld wordt op de maatschappelijke situatie van het individu is de term welzijn weer een noemer voor allerlei mogelijke kwaliteiten die niet noodzakelijkerwijs samenvallen met leefbaarheid. Hoog aanzien is bijvoorbeeld geen garantie voor een prettiger leven, zeker niet als dat gepaard gaat met een wurgende standcultuur. Eén van de verrassingen van het onderzoek naar subjectief welbevinden is juist dat dit in moderne westerse landen weinig afhankelijk blijkt van de plaats die men inneemt op de sociale ladder (Veenhoven 1984).

Als de term verwijst naar het welzijn van het maatschappelijk systeem hoeft ook geen sprake te zijn van overlap met leefbaarheid. Hoewel mensen niet kunnen leven zonder een redelijk functionerende samenleving vallen de belangen van individu en maatschappij ook weer niet volledig samen. Zoals hierboven al is opgemerkt blonken grote rijken niet altijd uit door grote leefbaarheid voor het individu.

Sociale cohesie

De term 'sociale cohesie' duidt op een verbijzondering van maatschappelijk welzijn in de sfeer van samenhang. Het woordgebruik is even dubbelzinnig. Soms gaat het om inbedding van het individu in een sociaal netwerk, soms over de functionele samenhang van het maatschappelijk stelsel, en vaak over beiden tegelijk alsof dat hetzelfde is. In vrijwel alle gevallen wordt dit moois impliciet gelijkgesteld met leefbaarheid.

Als het woord verwijst naar de sociale inbedding van het individu wordt vaak aangenomen dat meer inbedding beter is. De term sociale cohesie verwijst altijd naar een tekort. De redenering is veelal dat de mens naar zijn aard sociale banden nodig heeft en dat die banden door de blinde krachten van modernisering kapot zijn gegaan. Door versterking van sociale verbanden zouden mensen gelukkiger worden en ook betere burgers zijn. Meestal denkt men daarbij aan Gemeenschap-achtige verbanden, zoals onder meer in de communitaristische beweging van vandaag. Onderzoek leert dat mensen inderdaad primaire netwerken nodig hebben, maar dat die netwerken niet noodzakelijk van communitaristische snit hoeven te zijn. Het blijkt zelfs dat mensen gemiddeld beter gedijen in individualistische samenlevingen (Veenhoven 1999). Niet voor niets is er al eeuwen een trek van het land naar de stad.

Bij gebruik van de term voor interne systeem samenhang wordt evenzeer vaak een impliciete link met leefbaarheid gelegd. Omdat mensen niet zonder samenleving kunnen zullen ze dus wel een sterk geïntegreerde samenleving nodig hebben. Men vindt die gedachte onder meer in het werk van Durkheim, die twijfel over kernwaarden (anomie) als een groot gevaar zag. Inmiddels weten we dat de wereld ondanks alle postmoderne twijfels niet vergaan is. Dat maakt het makkelijker om te zien dat een zekere mate van maatschappelijke inconsistentie ook kan bijdragen tot de

leefbaarheid van een samenleving omdat het individuen ruimte biedt een bij eigen aard passende levensstijl te ontwikkelen.

Sociale infrastructuur

Ook deze term beschrijft een specifieke kwaliteit van de sociale omgeving, namelijk de aanwezigheid van 'wegen waarlangs mensen kunnen participeren in de samenleving en relaties leggen met elkaar...' (Commissie Etty, 1998, p5). Ook hier is de impliciete veronderstelling dat meer beter is. Evenals bij het begrip sociale cohesie het geval was verhult de neutrale term typisch een bepaalde opvatting. Het onderzoek onder deze noemer richt zich voornamelijk op wegen die naar de gesubsidieerde voorzieningen van de verzorgingstaat leiden of naar geijkte politieke arena's. Toegang tot commerciële seks of subversieve netwerken van hackers wordt meestal niet onder dit woord begrepen.

Het is denkbaar dat een samenleving met beperkt onderling verkeer toch redelijk leefbaar kan zijn. Dat kan als mensen binnen de kleine kring van dorp of stam geheel aan hun trekken kunnen komen of als er op de sociale snelwegen van de moderne maatschappij te veel verkeersongevallen gebeuren. Die gedachte leeft sterk in romantische voorstellingen over de goede oude tijd, maar wordt niet bevestigd in onderzoek naar voorwaarden voor geluk. Mensen blijken beter te gedijen in moderne samenlevingen, waarschijnlijk omdat die toegang verschaft tot allerlei niches.

3.4 Niet hetzelfde als ideaal

Uit het voorgaande mag duidelijk worden dat leefbaarheid niet hetzelfde is als ideaal. Dat blijkt al uit de gekozen omschrijving waarbij aansluiting op de adaptieve vermogens centraal stond. Een omgeving kan in die zin leefbaar zijn zonder te beantwoorden aan ideaalvoorstellingen. Er mogen best problemen zijn, zolang het individu die maar aankan. Een probleem vrije omgeving is waarschijnlijk zelfs niet eens zo leefbaar. Net als andere levensvormen hebben mensen van nature de behoefte om hun vermogens te gebruiken. In het Paradijs zouden mensen zich dood vervelen.

Het verschil met ideaal voorstellingen bleek ook nog eens bij de vergelijking met andere kwaliteiten in § 3.2. Leefbaarheid verschijnt daar als pendant van levensvaardigheid. Hoe vaardiger de persoon, hoe beter die kan leven met onvolmaaktheden. In § 3.3 werd ook duidelijk onderscheid gemaakt tussen de mate waarin samenlevingen aan een ideaalbeeld beantwoorden en de feitelijke leefbaarheid ervan. Ik zeg dit met enige nadruk, omdat in de praktische hantering van het begrip wenselijkheid en noodzaak steeds door elkaar worden gehaald.

4. HANTERING BEGRIP IN BELEID

In dit hoofdstuk wordt het gangbare spraak gebruik onder de loupe genomen, in het bijzonder het gebruik van de term 'leefbaarheid' in beleid. Eerst wordt een overzicht gegeven van de gangbare betekenissen (§ 4.1) Vervolgens wordt nagegaan welke ambiguïteiten daarbij optreden en hoe die retorisch geëxploiteerd worden (§ 4.2)

4.1 Connotaties naar context

Het woord leefbaarheid wordt gehanteerd in verschillende maatschappelijke discussies. In al die discussies functioneert het woord vooral als slogan. De boodschap die aan de term verbonden wordt verschilt enigszins naar context.

Milieubeweging

Het woord heeft voor het eerst ingang gevonden in de milieudiscussie. In die context draagt de term op minstens vier betekenissen. Aanvankelijk klonk het woord vooral in protesten tegen milieuvervuiling en de daardoor veroorzaakte sterfte van planten en dieren. Een leefbaar milieu is dan slootwater zonder gif waarin kikkers kunnen gedijen. In het verlengde van dat woordgebruik is de term ook gaan verwijzen naar ecologische voorwaarden voor soortenrijkdom en in dat verband met ongerepte natuur en platteland. Bevindingen over grote soortenrijkdom in stedelijke milieus hebben daaraan weinig veranderd. Die verbinding van leefbaarheid met natuur maakt leefbaarheid ook tot tegenpool van verstedelijking, moderniteit en techniek. De ascetische stroming in de milieubeweging borduurt daarop voort en associeert leefbaarheid een eenvoudige levensstijl. Al die betekenissen gaan vloeiend in elkaar over en verlenen de term daarbij een suggestieve kracht.

Politiek

De term 'leefbaarheid' wordt inmiddels ook gehanteerd in discussies over lokale politiek. In ambtelijke nota's wordt het woord gebruikt als gemeenschappelijke noemer voor uiteenlopende zaken zoals overlast, vervuiling en buurtbetrokkenheid. Vaak wordt het woord gebruikt voor probleemgebieden die ook wel worden benoemd als 'openbare orde', 'volksgezondheid' en 'welzijn'. Gebruik van de term 'leefbaarheid' communiceert dan wel een grotere nadruk op prettig wonen en meer bekommernis met de beleving van de burger.

Het woord leefbaarheid wordt inmiddels ook gebruikt voor benaming van politieke partijen. Na het electoraal succes van 'Leefbaar Hilversum' en 'Leefbaar Utrecht' zijn er in tal van andere gemeenten soortgelijke partijen opgericht. Er is nu ook een landelijke partij 'Leefbaar Nederland' in de maak. In deze context raakt het woord steeds meer verbonden met kleinschaligheid, pragmatisme en zelfbestuur. Leefbaarheid staat dan tegenover grootschalige economische ontwikkeling en bureaucratisch beheer. In die context heeft het woord de klank van groenig protest gekregen, net zoals de term 'welzijn' in de zeventiger jaren de klank van rood activisme droeg.

Zorg

Tenslotte wordt het woord ook in toenemende mate gebruikt in de zorgsector. Ook daar verschilt de betekenis naar context. Als een maatschappelijk werker zegt een leefbare situatie te creëren voor een cliënt gaat het meestal om aflossing van schulden,

of het regelen van een woning. In de nieuwjaarstoespraak van een directeur van een verzorgingstehuis betekent leefbaarheid vaak georganiseerde gezelligheid en leuke aankleding van het gebouw. In het zorgdiscours gaat het meestal om voorzieningen, maar allengs verschuift het accent naar keuzemogelijkheden.

In al deze gevallen is aan het begrip leefbaarheid al een zekere invulling gegeven. De term duidt op een bepaalde probleemanalyse en een daarbij behorend pakket van oplossingen.

4.2 Ambigüiteit en retoriek

De variëteit aan betekenissen laat ruimte voor veel ambigüiteit. In het retorisch gebruik van de term biedt dat voordelen. Met het woord kan meer worden gesuggereerd dan men eigenlijk zegt.

Suggestie van omvattendheid

In hoofdstuk 2 is duidelijk gemaakt dat het woord zowel in brede en beperkte betekenissen gebruikt kan worden. De term wordt gebruikt voor alle leven op aarde, maar ook voor klachten over geluidsoverlast in een flatgebouw. In het retorisch gebruik van de term wordt die onduidelijkheid uitgebuit. Door allerlei klein ongemak met dit grote verzamelwoord aan te duiden krijgen klagers meer erkenning en leveranciers van de oplossing meer gewicht. Voor politieke entrepreneurs heeft die onbestemdheid ook als voordeel dat de inhoud soepel aan de omstandigheden kan worden aangepast. Leefbaarheid is iets wat overal mee te maken heeft er waar niemand tegen kan zijn.

Suggestie van noodzakelijkheid

In de biologische betekenis is leefbaarheid aansluiting van de omgeving op adaptief repertoire van een levensvorm. Het gaat dan om functionele vereisten, die in veel gevallen ook wetenschappelijk onderbouwd kunnen worden. Kikkers blijken zich niet te kunnen handhaven in sloten met bepaalde concentraties van gifstoffen. Die 'harde' betekenis klinkt door bij gebruik van hetzelfde woord gebruikt wordt voor wezenlijk andere zaken, zoals openbaar groen in de wijk. Dat is geen kwestie van leven of dood, maar van smaak. Het woord wordt dan gebruikt om ideologische of esthetische voorkeuren te legitimeren.

Suggestie van verbondenheid

In een aantal gevallen fungeert de term ook als een verbindend element tussen naastliggende noties. Hierboven werd gememoreerd dat de term in de milieubeweging een noemer biedt waarop gifbestrijders, natuurliefhebbers en anti-materialisten zich kunnen verenigen.

4.3 Problemen retorisch gebruik

Het overwegend retorisch gebruik van de term brengt een aantal problemen met zich mee. Eén probleem is dat de suggestieve werking in de loop van de tijd verzwakt. Hoe beter men ziet wat er van komt, hoe beperkter de betekenis. Dat bleek onder meer bij het woord welzijn in de zeventiger jaren. Aanvankelijk was dat een leus tegen de materialistische welvaartsmaatschappij, maar toen volksopvoeders zich van de term

meester maakten raakte de betekenis steeds meer beperkt tot gesubsidieerde voorzieningen. Die onvermijdelijke slijtage dwingt ook tot het verzinnen van steeds weer nieuwe wervende woorden. Dat komt de duidelijkheid meestal niet ten goede.

Een tweede probleem is dat geslaagde retoriek soms leidt tot vraag naar concrete uitwerking. Ambtenaren gaan zich dan afvragen hoe dat moois gemeten moet worden en bij pogingen daartoe wordt men zich pijnlijk bewust van de onduidelijkheden. Er worden dan opdrachten aan studiegroepen of wetenschappers verstrekt. Deze onderzoeksopdracht moet ook in dat licht gezien worden. Die leveren dan vaak wel hanteerbare specificaties, maar ontnemen het concept daarmee gelijk veel van zijn glans.

Een ernstiger probleem is dat hiermee een belangrijke toepassing van het begrip teloor gaat. Als het begrip gehanteerd wordt in de zin van noodzakelijke levensvoorwaarden kan het een zuiverende werking hebben in de discussie over gewenste maatschappelijke ontwikkelingen, zeker als die noodzaak ook wetenschappelijk aantoonbaar gemaakt kan worden. Bij gebruik van de term als aanduiding voor politieke programma's gaat dat voordeel verloren.

5 METING VAN LEEFBAARHEID

Leefbaarheid werd gedefinieerd in termen van 'aansluiting': de mate waarin voorzieningen van de maatschappij passen bij de behoeften van de mensen die er in leven. Die aansluiting als zodanig is niet zichtbaar. We kunnen de mate van aansluiting slechts afleiden uit andere dingen. Daarbij worden twee benaderingen gehanteerd: meestal wordt leefbaarheid afgemeten aan de aanwezigheid van wenselijk geachte *levensvoorwaarden*. Een alternatieve benadering is meting aan de hand van *levensuitkomsten*. Hieronder worden die benaderingen eerst nader onderscheiden (§ 5.1). Vervolgens wordt voor iedere benadering apart besproken welke meetmethoden gehanteerde worden (§ 5.2 respectievelijk § 5.3). Het zal blijken dat leefbaarheid eigenlijk alleen gemeten kan worden aan de uitkomst in gelukkige levensjaren.

5.1 Twee benaderingen

De eerste manier om leefbaarheid te meten was inschatten in hoeverre noodzakelijk geachte voorwaarden aanwezig zijn. In deze benadering wordt de leefbaarheid dus afgemeten aan de omstandigheden. Met andere woorden: aan de 'input' uit de omgeving. Of die omstandigheden echt aansluit op menselijke behoeften staat echter niet vast. Dat neemt men aan. Zoals hierboven al meerdere malen is opgemerkt is het bij mensen moeilijk om vooraf vast te stellen wat ze precies nodig hebben. Ik spreek in dat verband dan ook van *veronderstelde leefbaarheid*.

De andere benadering is kijken hoe goed mensen floreren in een samenleving, hoe gezond en gelukkig ze er leven. In dit geval wordt de leefbaarheid van een samenleving niet afgemeten aan de levensvoorwaarden, maar aan de levensuitkomsten. Met andere woorden: niet aan de 'input', maar aan de 'output'. Als mensen goed gedijen kan er niet al te veel mis zijn met de maatschappij waarin zij leven; dan is die samenleving klaarblijkelijk leefbaar. Ik spreek in dat verband dan ook van *kennelijke leefbaarheid*.

Analogie 'vruchtbaarheid' grond

Het verschil tussen beide benaderingen laat zich illustreren met de analogie van het bepalen van vruchtbaarheid van grond. De leefbaarheid van een omgeving voor mensen is vergelijkbaar met de vruchtbaarheid van een akker voor een bepaald gewas.

Meting van de vruchtbaarheid van grond was lang een kwestie van vaststellen van kennelijke vruchtbaarheid. Hoe vruchtbaar een akker was, merkte men pas achteraf bij het wegen van de opbrengst. Als de opbrengst (output) hoog was, dan was die plek kennelijk vruchtbaar.

Inmiddels kunnen we ook vaak vooraf bepalen hoe geschikt grond is voor een bepaald gewas. Dat kunnen we voorspellen op grond van kennis over de vereiste input aan onder meer mineralen, vocht en temperatuur. Die kennis is gebaseerd op systematisering van de ervaring achteraf en steunt ook op inzicht in groeiprocessen. Absoluut zeker is die kennis niet: het blijven min of meer plausibele veronderstellingen. Met die hypothetische kennis valt echter goed te werken. We kunnen nu bij voorbeeld met redelijke zekerheid voorspellen hoe graan het op een bepaalde akker zal doen. We weten ook wat er aan de grond veranderd moet worden om een grotere opbrengst te krijgen.

Bij de inschatting van vruchtbaarheid van grond zijn beide meetmethoden dus bruikbaar. Geldt dat ook voor het bepalen van de leefbaarheid van een omgeving voor mensen? Dat

verschilt per omgeving. Als we het over de puur fysieke omgeving hebben gaat de analogie wel enigszins op, want we weten wel ongeveer hoeveel licht, lucht en voedsel mensen nodig hebben. Zodra sociale aspecten van de omgeving in het geding komen valt de eerste methode af. Alleen in heel evidente gevallen kunnen we op grond van het maatschappelijk aanbod iets zeggen over de leefbaarheid van een omgeving. Bij voorbeeld: als er geen regels meer gehandhaafd worden of bij een schrikbewind. Verder kunnen we eigenlijk alleen maar achteraf vaststellen hoe leefbaar het er kennelijk is. De analogie helpt verduidelijken waarom dat zo is.

Onze kennis over de optimale levensomstandigheden voor graan hebben we niet alleen van overgeleverde ervaring, maar vooral van experimenteel onderzoek. Met graan en grondsoorten kunnen gecontroleerde experimenten worden uitgevoerd. Met mensen en maatschappijvormen is dat nauwelijks mogelijk. Onze kennis over wat een leefomgeving voor mensen te bieden moet hebben, blijft daardoor op het niveau van boerenwijsheden.

De optimale levensvoorwaarden voor graan kunnen aardig gespecificeerd worden. Graan is ook een betrekkelijk eenvoudige levensvorm, die zich op alle grond ongeveer op dezelfde wijze manifesteert. Bij de mens is meer variabiliteit. De eigenschappen van mensen worden sterk bepaald door de maatschappij waarin zij opgroeien en hun reacties op het leven in dat verband worden bovendien nog sterk gekleurd door hun bewustzijn. Die complexiteit valt niet te beschrijven in een aantal handzame wetten, zelfs al konden we vrijelijk met menselijke samenlevingen experimenteren.

Hieronder zullen we nader bezien welke meetmethoden in deze beide benaderingen gehanteerd worden; § 5.2 beschrijft de meting aan levensvoorwaarden en § 5.3 de meting aan levensuitkomsten. De hoofdpunten zijn alvast samengevat in **overzicht 3**

5.2 Meting aan omstandigheden: 'veronderstelde' leefbaarheid

Hoewel het dus niet goed mogelijk is om ondubbelzinnig vast te stellen wat precies nodig is om een omgeving voor mensen leefbaar maken, leven daar wel veel ideeën over, net zoals de boeren van vroeger hun ideeën hadden over de vruchtbaarheid van grond voor graan.

Die veronderstellingen over wat een omgeving leefbaar maakt zijn voor een deel onomstreden. Iedereen ziet wel dat er een minimum aan bestaanszekerheid moet bieden in de vorm van voedsel, behuizing en rechtsbescherming. Alle boeren weten ook dat graan licht, lucht en water nodig heeft. Over de minder evidente voorwaarden zijn echter verschillende opvattingen in omloop, onder

Overzicht 3
Benaderingen meting leefbaarheid

<i>Begrip</i>	Aansluiting omgeving op adaptief repertoire	
<i>Benadering</i>	Levensvoorwaarden (input)	Levensuitkomsten (output)
<i>Aspect indicatoren</i>	Ecologisch <ul style="list-style-type: none"> • geen ziekteverwekkers • geen overlast • goede behuizing • landelijk schoon • ...enz Maatschappelijk <ul style="list-style-type: none"> • welvaart • gelijkheid • geborgenheid • vrijheid •enz Enz....	Per levensdomein <ul style="list-style-type: none"> • Tevredenheid • Protest • Vertrek Voor leven-als-geheel <ul style="list-style-type: none"> • Geluk • Gezondheid, levensduur
<i>Overall maten</i>	Som van situaties (leefbaarheids indexen)	Som van satisfacties (deel-satisfactie indexen) <u>Gelukkige levensjaren</u>

meer over de mate van 'zekerheid' die een omgeving moet bieden en over de 'vrijheid' die de samenleving zijn leden moet laten. De opvattingen hierover verschillen net zozeer als de boerenwijsheden van weleer over de optimale bemesting en zaaitijd. Soms zijn die opvattingen even weinig gefundeerd als het geloof dat liefst bij volle maan gezaaid moet worden.

5.2.1 Veronderstelde vereisten

Het is niet mogelijk om alle veronderstellingen uitputtend in kaart te brengen. Wel kunnen de voornaamste thema's benoemd worden. Hieronder een illustratie op twee gebieden

Voorbeeld ecologische vereisten

In de sfeer van milieuhygiëne denkt men primair aan fysieke levensvoorwaarden, zoals schone lucht en afwezigheid van ziekteverwekkers. In stedelijke situaties veronderstelt dat onder meer goed functionerende riolering en afvoer van vuilnis. In woningen is ventilatie een voorwaarde. Hierover bestaat inmiddels vrij gedetailleerde kennis. Van veel stoffen weten we zelfs in welke concentraties en op wat voor termijn ze de gezondheid schaden. Veel van die kennis is gebaseerd op empirisch onderzoek en een deel kan worden afgeleid uit gevestigde theorie.

Toch heeft die kennis zijn beperkingen. Van veel stoffen zijn de lange termijn effecten nog niet onderzocht en het is ook nog onduidelijk of er gevaren verbonden zijn aan mobile telefonie en genetisch gemanipuleerd voedsel. Ook is het zicht op neveneffecten nog vaak beperkt. Zo blijkt dat de opgevoerde hygiëne wel het aantal infectieziekten heeft beperkt, maar lijkt daarmee ook onbedoeld de vatbaarheid voor allergische aandoeningen te zijn toegenomen. In de concrete invulling van het begrip milieuhygiëne zit daarom nog het nodige natte vingerwerk.

Als we de sfeer van de tastbare ziekteverwekkers verlaten stijgt het speculatief gehalte. Bij geur- en geluidsoverlast is gaat het vaak om ongerief zonder aantoonbare gezondheidsschade. Belastingsnormen zeggen dan meer van de kracht van maatschappelijke lobbies dan van het menselijk incasseringsvermogen. Dat geldt nog sterker bij beoordeling van ruimtelijke aspecten van de woonomgeving. In de sfeer van stadsontwikkeling wordt leefbaarheid veelal geassocieerd met openbaar groen en speelgelegenheid voor kinderen. In de huisvestingssector wordt aan eengezinswoningen een grotere leefbaarheid toegedicht dan aan flatgebouwen en in de residentiele zorg staat leefbaarheid voor lichte ruimtes en fleurig behang. De basis voor die veronderstellingen is ijl. Het is vaak meer een kwestie van gevoelde wenselijkheid dan van aangetoonde levensnoodzaak.

Dat is ook het geval bij esthetische kwaliteiten van de omgeving, zoals landelijk schoon en architectonische variatie. Er is wel enige theorie op dat punt (bv Gullone 2000, Wentholt 1968), maar geen overtuigend empirisch bewijs.

Veel van deze voorwaarden zijn meetbaar. Zo kan men voor een woonwijk vaststellen in hoeverre drempelwaarden voor bepaalde ziekteverwekkers, geur en geluid overschreden worden, hoeveel vierkante meter park er per bewoner beschikbaar is en wat het percentage aan flatwoningen is. Er is op dit vlak een rijke onderzoekstraditie. Het meten van esthetische kwaliteiten van de omgeving is moeilijker. Vaak gebeurt dat op basis van oordelen van deskundigen.

Dat veel van die voorwaarden afzonderlijk meetbaar zijn betekent nog niet dat dus ook de totale leefbaarheid van omgeving gemeten kan worden. Dat kan namelijk alleen als: 1) de relevante voorwaarden uitputtend gemeten zijn, 2) hun relatieve relevantie in aanmerking wordt genomen en 3) interactie-effecten verdisconteerd zijn. Dat zit er helaas niet in. In de praktijk wordt daarom volstaan met simpele optelling. Deze traditie kent veel zakken met appels en peren.

Voorbeeld maatschappelijke vereisten

In de sfeer van sociaal beleid gaat het om inrichting van de samenleving. Op de verschillende niveaus daarvan worden verschillende vereisten verondersteld, op het macroniveau onder meer zaken als vrede, welvaart en gerechtigheid, op het mesoniveau beschikbaarheid van werk en verenigingsleven, en op het microniveau toegang tot intieme relaties.

Van veel van die voorwaarden is tamelijk evident dat er iets vervuld moet zijn. In permanente staat van oorlog valt moeilijk te leven en het is ook duidelijk dat mensen niet zonder sociaal contact kunnen. Dat geldt echter niet voor alle voorwaarden. Aanwezigheid van een verzorgingsstaat wordt door velen als een levensvoorwaarde gezien, maar de mensheid heeft het toch lang zonder gered. Verder is ook niet duidelijk hoeveel van dat goeds vereist is. Bij sociale vereisten is het nog moeilijker om drempelwaarden vast te stellen dan bij fysieke omstandigheden. Dat heeft alles te maken met het feit dat leefbaarheid van de samenleving sterk afhangt van socialisatie door die samenleving. Een harde samenleving hoeft niet onleefbaar te zijn als die samenleving ook maar mensen kweekt die tegen een stootje kunnen. Op dit vlak treffen we dus veel sterkere contingenties dan bij de fysieke levensvoorwaarden. Onderzoek wordt daardoor veel moeilijker en de ruimte voor generalisaties kleiner. Als gevolg hiervan zijn opvattingen over wat een samenleving leefbaar maakt vaak meer gebaseerd op geloof dan op kennis.

De verschillen in opvattingen over wat een samenleving leefbaar maakt, vallen vaak samen met verschillen in levensbeschouwingen. Waar de directe ervaring tekort schiet, worden antwoorden afgeleid uit meer algemene inzichten over hoe mens en maatschappij in elkaar zitten. Die inzichten zijn vaak sterk verweven zijn met ideaalvoorstellingen. In de gangbare veronderstellingen over wat een samenleving leefbaar maakt, laten zich vier thema's onderscheiden.

Welvaart Allereerst is er een stroming die de leefbare samenleving ziet als een soort Hof van Eden. Mensen willen en kunnen veel, dus de samenleving moet ook veel bieden; niet alleen een bestaansminimum, maar liefst overvloed. In dat verband vooral de nadruk gelegd op economische welvaart. Op landniveau wordt leefbaarheid dan vereenzelvigd met de 'welvaartsstaat' en op lokaal niveau als het omgekeerde van economische achterstand. Op lokaal niveau wordt leefbaarheid ook sterk gekoppeld aan beschikbaarheid van voorzieningen, zoals winkels en scholen. Deze materialistische visie is dominant in het sociaal beleid, al is er geen enkele ideologische stroming die er echt voor tekent.

Gelijkheid Daarnaast speelt de opvatting dat mensen niet goed gedijen in een klimaat van ongelijkheid. Een samenleving zou niet alleen genoeg moeten bieden, maar dat ook gelijk moeten verdelen. Rangverschil zou zich niet verdragen met menselijke behoeften aan solidariteit en zelfrespect. Deze opvatting leeft vooral in socialistische kring. Leefbaarheid werd daar aanvankelijk vereenzelvigd met vernietiging van kastenstelsels en kapitalisme. Tegenwoordig ziet men het vooral in de aanwezigheid van een herverdelende 'verzorgingsstaat'. Op lokaal niveau is men beducht voor 'gettovorming' en 'sociale uitsluiting'.

Verbondenheid Vanouds zijn er ook stemmen die het belang van sterke sociale verbanden benadrukken. In die visie floreren mensen het best als ze zijn ingebed in hechte persoonlijke netwerken die te samen een 'morele orde' bieden, zoals familie, buurtschap en kerk. Dat zou ook gelden voor grotere verbanden, zoals stad en staat. Deze visie vindt veel weerklank in confessioneel conservatieve kring, en is onlangs opnieuw aan de orde gesteld door de communitaristische beweging. Op landniveau voedt dat pleidooien voor behoud van een 'solidaire' verzorgingsstaat. Op lokaal niveau weerklinkt deze visie in de roep om meer buurthuizen, wijkagenten en versterking van het verenigingsleven.

Vrijheid Tenslotte is er ook een belangrijke stroming die meent dat mensen zelf het best weten wat goed voor hen is. Naast bestaanszekerheid moet de samenleving daarom vooral vrijheid bieden. De leefbaarheid zou dan ook het meest gediend zijn met het terugdringen van beperkingen, zoals afhankelijkheid, traditie en overheidsdwang, en met de bevordering van het eigen vermogen tot lotsbeschikking, door onder meer onderwijs. Deze individualistische visie stamt uit de Verlichting en wordt momenteel vooral met het liberalisme geassocieerd.

5.2.2 Maten voor overall vervulling

Van veel van die verlangens kan wel enigszins worden gemeten in hoeverre ze vervuld zijn. Er is in ieder geval veel informatie beschikbaar in allerlei statistieken. Om de totale leefbaarheid in te schatten worden de beschikbare gegevens meestal gecombineerd door middel van puntenstelsels, veelal 'leefbaarheidindex' genoemd.

Sommige van die puntenstelsels richten zich op één soort levensvoorwaarden in het bijzonder. Een voorbeeld daarvan is de Physical Standard of Living Index (PSLI) van Morris (1979), die voornamelijk voedselvoorziening meet. Een ander voorbeeld is de vrijheidsindex die jaarlijks wordt opgesteld door Freedom House (Karantnický et al. 1995).

De meeste puntenstelsels zijn meer omvattend en pretenderen alle gangbare opvattingen te bestrijken. Die optelsommen van passend geachte levensvoorwaarden hebben veel gemeen. Ze bevatten allemaal de voorziening in elementaire levensbehoeften, zoals voeding en behuizing. Er zijn echter ook verschillen, waarin men de zojuist genoemde denkrichtingen herkennen kan. In de ene index ligt het accent op de materiële levensstandaard, bij de andere indexen ligt de nadruk op immateriële zaken, zoals 'vrijheid' of 'gelijkheid'. Het accent is vaak impliciet. Voorbeelden van zulke maten zijn: de 'Index of Social Progress' van Richard Estes (1984), de 'Quality-of-Life Index' van Raoul Naroll (1983) en de 'Human Development Index' die momenteel door de Verenigde Naties gehanteerd wordt (UNPD 1995).

Zwakheden daarvan

De meting van leefbaarheid met aanbod van gunstig geachte voorwaarden heeft een hoge vlucht genomen. In de krant treffen we ieder jaar wel een paar keer een lijst met scores van landen of steden. In de literatuur zijn honderden leefbaarheidsindexen te vinden. Toch is deze benadering hoogst problematisch. Hieronder een overzicht van de tekortkomingen:

Assumpties dubieus Het eerste probleem is natuurlijk dat veel veronderstellingen over voorwaarden voor leefbaarheid nogal discutabel zijn. Het is bij voorbeeld maar de vraag of groenvoorziening in de woonomgeving wel zo nodig is. De achterliggende 'biophilia' theorie (Gullone 2000) is namelijk allerm minst bewezen. Het is ook nog maar de vraag of mensen naar hun aard wel zoveel behoefte hebben aan sociale gelijkheid. Hoge inkomensongelijkheid in landen blijkt in ieder geval geen beletsel voor geluk (1996). Men kan zich zelf afvragen of de leefomgeving wel volstrekt 'veilig' moet zijn. Mensen willen naar hun aard ook enige spanning en uitdaging, en dat is niet vreemd in het licht van de omstandigheden waarin de soort geëvolueerd is.

Meer niet altijd beter Als die voorwaarden er al toe doen, dan zullen er minima en maxima aan verbonden zijn. Misschien moet er minstens één boom in de buurt staan, maar 100% procent groen in de buurt is teveel van het goede. Het belang van de verschillende levensvoorwaarden laat zich in principe beschrijven in 'nutsfuncties'. In de

gangbare leefbaarheidindexen wordt daarmee geen rekening gehouden. Er zijn meestal geen drempelwaarden of verzadigingscurves. Méér geldt als beter.

Gewichten verschillend Verder zijn natuurlijk niet alle voorwaarden even belangrijk. Voedsel en veiligheid leggen natuurlijk meer gewicht in de schaal dan groen en stedelijk schoon. In de gangbare indexen wordt daarmee geen rekening gehouden. Dat kan ook moeilijk in deze benadering, want het relatieve belang van de verschillende voorwaarden laat zich uit de theorie nauwelijks beredeneren. Gewichten kunnen op zijn best inductief worden vastgesteld aan de hand van levensuitkomsten zoals gezondheid en geluk, maar daarmee komt men in de andere benadering terecht.

Variatie naar context Het belang van de verschillende levensvoorwaarden is ook nog afhankelijk van de context. Vrijheid blijkt bv alleen bij te dragen tot geluk in de (rijke) landen waar veel te kiezen valt en waar het vermogen om te kiezen ook goed ontwikkeld is (Veenhoven 1999). De meeste indexen geven echter ieder item evenveel punten, ongeacht de situatie. Dit soort contextuele effecten laten zich al evenmin vanuit de leunstoel beredeneren.

5.2.3 Bruikbaarheid voor beleid

Deze theoretische zwakheden hebben belangrijke repercussies voor de praktische bruikbaarheid van dit soort leefbaarheids-indexen in beleid.

Geen zicht op zin

Bij afwezigheid van een duidelijke theorie over noodzakelijke levensvoorwaarden worden dit soort lijst en in belangrijke mate ingegeven door ideologie. De items in deze generatie van leefbaarheidsindexen zijn een afspiegeling van gangbare opvattingen over wenselijke verbeteringen in levensomstandigheden, en in het bijzonder van die verlangens die de politieke agenda bereikt hebben. De leefbaarheidsindexen zijn als zodanig op te vatten als een soort politieke verlanglijsten, waarop tevens de mate van vervulling van die wensen wordt bijgehouden. De totaalscores zeggen dan wel iets over de mate waarin de politieke agenda is afgewerkt, en daarmee over het *succes van beleid*. Die successen kunnen echter triviaal zijn, of zelfs schadelijk. Leefbaarheids-indexen zeggen daarom weinig over de uiteindelijke *zin van beleid*. Met andere woorden: de leefbaarheidsindexen zijn een reflectie van de waan van de dag en kunnen daarop dan ook geen correctie bieden.

Beperkte vergelijkbaarheid

Omdat leefbaarheidsindexen zozeer worden ingegeven door de opvattingen van het moment lenen ze zich niet goed voor vergelijking door de tijd. De items van vandaag weerspiegelen de issues van gisteren. De bekende Human Development Index wordt bv minder interessant naarmate welvaart en opleiding meer gemeen goed worden. Door hun herkomst uit het verleden zijn de leefbaarheidsindexen ook ongevoelig voor nieuwe problemen. Er zijn bv nog maar weinig indexen waarin culturele heterogeniteit in de leefomgeving een item is. Dit leidt in de praktijk tot periodieke bijstelling. De geschiedenis van de SCP welzijnsindex biedt daar een mooi voorbeeld van (Boelhouwer & Stoop 1999). Dat beperkt echter de vergelijkbaarheid op lange termijn.

De items in deze generatie van leefbaarheid zijn niet alleen tijdsgebonden, maar tot op zekere hoogte ook plaats gebonden. In Nederlandse indexen treft men bv meer items over gesubsidieerde voorzieningen dan in indexen van Amerikaanse origine. Bij

internationaal onderzoek leidt dat tot moeizame onderhandelingen, zoals onder meer bij de recente ontwikkeling van de European Welfare Module (Zapf 2000)

Al met al beperkt dat het zicht tot de korte baan in eigen kring. Dat is op zich meegenomen, maar toch minder dan men zich zou wensen.

Geen basis voor technocratisch beleid

Het beleid in de volksgezondheid kan voor een deel gebaseerd worden op 'harde' kennis. Binnen die marges is een betrekkelijk neutraal technocratisch beleid mogelijk, dat zich in belangrijke mate oriënteert op metingen van voorwaarden voor gezondheid. Voor het sociaal beleid biedt de huidige generatie van leefbaarheids-indexen echter geen vergelijkbare basis. De indexen zeggen meer over wenselijkheid dan over noodzaak en verschaffen deskundigen daarom geen eigen inbreng.

5.3 Meting aan uitkomsten: 'kennelijke' leefbaarheid

Als leefbaarheid van een omgeving wordt afgemeten aan levensuitkomsten moeten we kijken in hoeverre de betreffende levensvorm er gedijt. Voor alle levensvormen blijkt dat primair uit de gezondheid. Bij mensen blijkt het ook uit hoe ze zich voelen en wat ze van de situatie vinden. Hieronder worden die indicatoren eerst ieder apart onder de loupe genomen (§ 5.3.1). Vervolgens wordt een combinatie maat voorgesteld, namelijk 'gelukkige levensjaren' (§ 5.3.2). Ook die maat wordt bezien op bruikbaarheid voor beleid. (§ 5.3.3).

5.3.1 Indicatieve resultaten

Hoe goed mensen gedijen in een omgeving blijkt het best uit hun gezondheid en hun voldoening met het leven als geheel. Tevredenheid en getoonde voorkeuren bieden een minder goede indicatie.

Gezondheid-levensduur

Als we willen weten of graan het goed doet op een akker, kijken we naar zaken als de groei van de planten, de incidentie van ziekten en van voortijdige sterfte. Op analoge wijze kunnen wij kijken hoeveel groeistoornissen, ziekte en sterfte zich in de bevolking voordoen. Als de mensen ziekelijk zijn en vroeg sterven is er klaarblijkelijk iets mis met de leefomgeving.

Naast lichamelijke volksgezondheid kan ook worden gekeken naar geestelijke volksgezondheid. Hier houdt de analogie met graan op, want graan heeft niet zoiets als een 'geest'. Een dier als het varken heeft dat wel enigszins. Als we willen weten of varkens het goed doen in een bepaald soort stal, kijken we daarom ook naar het voorkomen van gedragsstoornissen, zoals zelfverwonding en staartbijten. Op analoge wijze kunnen wij bij mensen de incidentie en de ernst van psychische stoornissen als maatstaf gebruiken. Als in een samenleving veel mensen in de war raken, schort er daar kennelijk wat aan de leefbaarheid.

Meting volksgezondheid

De lichamelijke gezondheid van de bevolking wordt veelal afgemeten aan het voorkomen van ziekte. Daartoe gebruikt men onder meer cijfers over ziekteverzuim, medische consumptie en bevolkingsscreenings. Hoe minder van dat alles, hoe gezonder

de bevolking geacht wordt te zijn. Dat lijkt eenvoudiger dan het is. Eén probleem is dat veelvuldig doktersbezoek nog niet wil zeggen dat de gezondheidstoestand slecht is. Een ander probleem is dat niet-ziek zijn nog niet betekent dat men blakend gezond is. Ik ga hier verder niet in op de problemen van de gezondheidsstatistiek, maar volsta met de conclusie dat volksgezondheid vooralsnog het best gemeten kan worden met de gemiddelde levensduur; in het jargon 'levensverwachting' genoemd. Gegevens hierover zijn beschikbaar voor vrijwel alle tegenwoordige natiestaten, en soms ook voor streken, steden en wijken.

Bij het meten van geestelijke gezondheid doen zich vergelijkbare problemen voor als bij het meten van lichamelijke gezondheid. Extra technische problemen zijn dat psychische stoornissen minder goed classificeerbaar zijn en dat de statistiek van de geestelijke volksgezondheid minder ontwikkeld is. Een meer fundamenteel probleem is dat definities van geestelijke gezondheid enigszins verschillen tussen samenlevingen. Er is in dit geval geen harde uitkomstindicator die vergelijkbaar is met levensverwachting. Ook incidentie van suïcide is niet geschikt voor dat doel. Zelfdoding is lang niet altijd het gevolg van psychische disfunctioneren, en het aandeel van psychische oorzaken is ook niet constant naar plaats en tijd. Daarom moeten wij de geestelijke gezondheid vooralsnog buiten beschouwing laten.

Geluk

Bij mobile levensvormen blijkt leefbaarheid van de omgeving ook uit hoe ze zich er voelen. Als een dier in een voor zijn soort verkeerde omgeving zit zal het beestje er zich meestal niet lekker voelen, en op zoek gaan naar een andere stek. Een belangrijke biologische functie van gevoelens is immers om het organisme naar een leefbare biotoop te leiden.

Hoewel alle diersoorten waarschijnlijk gevoelens ervaren is het gevoelsleven vooralsnog alleen meetbaar bij mensen. Gevoelsmatige ervaring kan namelijk nog niet op fysiologisch niveau gemeten worden. We moeten het dus hebben van zelfrapportage, en dat gaat alleen bij wezens met zelfbewustzijn en het vermogen tot communicatie daarover.

De meeste dieren reageren vrij direct en onbewust op die affectieve signalen. Bij mensen is de koppeling aan gedrag minder direct. Mensen kunnen reflecteren op hun affectieve ervaringen en kunnen daardoor ook beter inschatten hoe de balans op langere termijn uitvalt. Bij mensen wordt de balans van die positieve en negatieve ervaringen weerspiegeld in het stemmingsniveau. Een positieve grondstemming duidt er dus op dat men in een leefbare situatie verkeert, terwijl een slechte grondstemming signaleert dat er iets mis is.

Net als bij andere dieren is die affectieve ervaring onberedeneerd. Anders dan emoties zijn stemmingen niet gebonden aan een bepaald object. Je kunt je dus rot voelen zonder te weten waarom. Dat is begrijpelijk als men bedenkt dat het stemmingsniveau primair dient om aan te geven of het organisme aan zijn trekken komt in deze omgeving. Het vertelt niet wat die behoeften zijn, maar duidt een totaaltoestand aan.

Meting 'volksgelukkigheid'

Geluk is een innerlijke geestestoestand. Van de buitenkant kunnen we niet goed zien of iemand voldoening in het leven schept. We beschikken ook niet over zoiets als een thermometer om de graad van satisfactie objectief vast te stellen. Daarom kunnen we geluk eigenlijk alleen maar meten door er mensen naar te vragen. Het heeft enige tijd gekost voordat de wetenschap zich met dat gegeven verzoend heeft.

Gedragsindicaties Eerst zijn er nog allerlei pogingen ondernomen om levensvoldoening af te meten aan uiterlijk waarneembaar gedrag zoals zelfdoding, zelfbedwelming (drugs, alcohol) en het zoeken van riskante kicks. Naarmate burgers minder voldoening in hun leven scheppen zouden die gedragingen meer voorkomen. Daar zit natuurlijk best wat in, maar bij nader beschouwing blijkt de relatie tussen innerlijk geluk en wanhoopsgedrag toch aanzienlijk complexer. Een complicatie is bij voorbeeld dat zelfdoding meer aanvaard wordt in de meest gelukkigste landen. Elders heb ik de problemen van deze benadering op een rijtje gezet (Veenhoven 1996). Laat ik hier volstaan met de conclusie dat deze benadering geen alternatief biedt.

Zelfrapportages Levensvoldoening kan dus alleen gemeten worden door er mensen naar te vragen. Hiertoe zijn zeer verschillende vraagmethoden ontwikkeld, waarvan een aantal goed bruikbaar is gebleken. Eén van die bruikbare methoden is de directe vraag naar de mate waarin men alles bij elkaar genomen voldoening scheidt in het leven als geheel. Dat soort vragen wordt sinds enige decennia regelmatig gesteld in enquêteonderzoek.

Aanvankelijk was er veel twijfel over de *validiteit* van de antwoorden op dit soort vragen. Eén van de twijfels was of de antwoorden wel iets zeggen over geluk. Veel mensen zouden geen oordeel hebben over hun leven, en dus maar wat roepen. Ook zouden de antwoorden meer zeggen over hoe gelukkig mensen denken dat ze moeten zijn in hun situatie, dan over de werkelijke levensvoldoening. Een andere bron van twijfel betreft wenselijkheidsvertekening. Mensen zouden zich vaak gelukkiger voordoen dan ze zich in werkelijkheid voelen. De vele bezwaren hebben nogal wat valideringsonderzoek op gang gebracht. Daaruit blijkt echter dat mensen in het gros van de gevallen gewoon eerlijk antwoord geven. Antwoorden op vragen naar geluk blijken qua validiteit en betrouwbaarheid vergelijkbaar met directe vragen over hoe gezond men zich voelt. Zie onder meer Veenhoven (1984: hoofdstukken 3 en 4) en Headey & Wearing (1992: hoofdstuk 3).

Er was aanvankelijk veel twijfel over de *vergelijkbaarheid* van dit soort uitspraken over het leven. Is het antwoord dat een Fransman geeft op een vraag naar 'bonheur' wel van dezelfde orde als dat van een Amerikaan over 'happiness'? Is er geen verschil in wenselijkheidsvertekening tussen landen? Is het begrip eigenlijk wel bekend buiten de westerse wereld? Onderzoek heeft inmiddels veel twijfels weggenomen. Zo bleek onder meer dat vragen met verschillende bewoordingen toch steeds dezelfde rangorde van landgemiddelden opleveren. Diverse tests op wenselijkheidsvertekening brachten geen land verschil aan het licht. Het begrip blijkt ook overal goed bekend, er wordt prompt geantwoord en het aantal 'weet niet' antwoorden is miniem. Gerust stellend is voorts dat geluk niet los blijken te staan van 'harde' landkenmerken, ruim 70% van de gevonden verschillen kan zo verklaard worden. Naast deze methodische twijfels zijn er ook theoretische twijfels aan de vergelijkbaarheid van geluk. Eén bron van twijfel is de theorie dat geluk relatief is. Volgens die theorie is geluk een kwestie van vergelijking binnen het land, en zegt het gemiddelde dus weinig over verschil in kwaliteit tussen landen. Een ander bezwaar komt vanuit de gedachte dat geluksgemiddelden meer zeggen over de lokale kijk op het bestaan, dan over de kwaliteit ervan. Hoewel die theorieën best plausibel klinken, zijn toch onjuist gebleken. Elders heb ik uitvoerig uiteengezet waarom (Veenhoven, 1991, 1994, 1995a).

Tevredenheid met aspecten leefomgeving

Omdat mensen kunnen denken kunnen zij hun leefomgeving ook verstandelijk wijze beoordelen. Het denkvermogen stelt ons in staat om ons voor te stellen hoe we de wereld zouden willen en om vervolgens de realiteit met die wensen te vergelijken. Die

wensvoorstellingen kunnen worden ingegeven door verschillende overwegingen, onder meer door verwachtingen over hoe dat zal voelen (expected utility) en door voorstellingen over wat haalbaar en eerlijk is. De waargenomen overeenstemming tussen wens en werkelijkheid wordt aangeduid met de term 'tevredenheid'.

Deze 'tevredenheid' is niet hetzelfde als het boven omschreven 'stemmingsniveau'. Het stemmingsniveau geeft aan in hoeverre aangeboren *behoeften* bevredigd worden. Tevredenheidsoordelen hebben betrekking op de afstand tussen werkelijkheid en *wensen*. Dat heeft veel met elkaar te maken, maar is toch niet hetzelfde. Behoeften betreffen functionele noodzaak, maar wensen niet zonder meer. Wensen kunnen overbodig zijn of zelf schadelijk. Behoeften zijn goeddeels onbewust, maar wensen zijn maaksels van het bewustzijn.

Het is daarom mogelijk dat iemand tevreden is met zijn situatie en zich toch beroerd voelt. Dat is het geval als iemand niet weet wat hij mist omdat de tekortkomingen van de situatie niet benoemd kunnen worden. Dit is vaak een kwestie van beperkt cultureel voorstellingsvermogen. Anderzijds is het ook mogelijk dat iemand zich prima voelt, maar toch ontevreden is over belangrijke aspecten van de omgeving. Dit is het geval als aspiraties de noodzakelijke condities overstijgen.

In veel gevallen zullen stemming en tevredenheid vrijwel samenvallen. De voornaamste reden is dat de ontwikkeling van wensen in sterke mate gestuurd wordt door gevoelsmatige ervaring; daardoor sporen bewuste verlangens vaak redelijk met onbewuste behoeften. Een bijkomende reden is dat zuiver verstandelijke beoordeling vaak niet mogelijk is. Het is bv niet goed mogelijk om de kwaliteit van een huwelijk te beredeneren. Het ontbreekt daarbij aan duidelijke maatstaven en zicht op reële mogelijkheden. De kwaliteit van het huwelijk wordt daarom voornamelijk afgeleide uit hoe prettig men zich er in voelt.

Soms staan tevredenheidsoordelen echter vrij los van de affectieve ervaring. Dat gebeurt vooral als er geen duidelijk verband is met gevoelsmatige ervaring maar de object zich wel goed leent voor vergelijkende beoordeling. Inkomenstevredenheid is een goed voorbeeld daarvan. De natuur heeft wel affectieve signalen verbonden aan de relatie met een partner, maar niet aan de dikte van de portemonnee. Inkomenstevredenheid blijkt dan ook zeer gevoelig voor sociale vergelijking (Van Praag 1993).

Dit betekent allereerst dat bij meting van satisfactie onderscheid moet worden gemaakt naar aard van de satisfactie. Het stemmingsniveau zegt meer over de kennelijke leefbaarheid dan pure tevredenheid. De onberedeneerde stemming reflecteert het best in hoeverre de omgeving aansluit op het biologisch repertoire. Het tevredenheidsoordeel wordt ook beïnvloed door idealen en sociale vergelijking.

Een tweede implicatie is dat onderscheid gemaakt moet worden tussen leefbaarheid van de gehele biotoop en onderdelen daarvan. Het stemmingsniveau is vooral van belang voor beoordeling van de leefomgeving als geheel. De kwaliteit van specifieke onderdelen komt niet goed tot uiting in het stemmingsniveau, omdat eventuele gebreken elders gecompenseerd kunnen worden. Zo kan iemand in een slechte buurt wonen, maar zich toch redelijk prettig voelen omdat het leven zich voornamelijk binnenshuis en op het werk afspeelt. Juist omdat het stemmingsniveau in dat soort gevallen onvoldoende informatie biedt, kan beoordeling van details alleen verstandelijk plaats vinden. Daarmee raakt die beoordeling dan echter onvermijdelijk besmet met wenselijkheidsopvattingen en komt daarmee in het spoor van 'veronderstelde' leefbaarheid.

Meting tevredenheid met de leefomgeving

Tevredenheid met de omgeving is ook een subjectieve bewustzijnstoestand die eigenlijk alleen gemeten kan worden door er mensen naar te vragen. Ook in dit geval is echter in eerste instantie gezocht naar meer objectieve meetmethoden.

Gedragsindicaties De mate waarin de leefomgeving beantwoordt aan verlangens wordt vaak afgeleid uit gedrag, in het bijzonder uit migratie, koop en protest. Economen spreken in dit verband van 'revealed preference'. Het is echter gebleken dat (dis)satisfactie zich niet zonder meer vertaalt in gedrag. Als er aan de situatie niet veel te veranderen valt doen mensen meestal niets. Zo blijkt politieke onvrede pas tot protest aanleiding te geven als er uitzicht op verbetering ontstaat (Klandermans 1989). Gedragsconsequenties zijn ook afhankelijk van competentie, ontevreden burgers die de weg niet weten blijven in stilte morren. Dit maakt gedragsmatige maten van dubbel dubieus. Niet alleen kunnen verlangens verkeerd zijn, maar ze komen ook niet goed tot uiting in gedrag.

Zelfrapportages Tevredenheid met de leefomgeving kan dan ook beter worden vastgesteld door er naar te vragen. Dat kan via kwalitatieve interviews en middels grootschalige enquêtes. Voor het enquêteonderzoek zijn tal van vragenlijsten beschikbaar. Zie o.a. Boom 1999 en Keyes, 1998)

5.3.2 Maten voor overall resultaat

In § 5.2 hebben we gezien dat bij meting van 'veronderstelde' leefbaarheid geen zinvolle summering mogelijk is. Is het wel mogelijk om de 'kennelijke' leefbaarheid in één getal te vangen? Het antwoord is 'ja'. Niet alle overall maten zijn echter even bruikbaar. De beste combinatiemaat is het aantal 'gelukkige levensjaren' dat in een leefomgeving gerealiseerd wordt.

Satisfactie sommen

Een veel gehanteerde methode is het optellen van deel-satisfacties. Zo wordt de leefbaarheid van wijken bijvoorbeeld vaak gemeten met de gemiddelde tevredenheid met aspecten zoals, zwerfvuil, overlast op straat, verkeerslawaaai en buurtconflicten. Een voorbeeld is de 'leefbaarheidsmonitor' van bureau Boom (Boom 1999).

Deze methode heeft grote beperkingen. Niet alleen omdat mensen ontevreden kunnen zijn met situaties waarin ze toch goed gedijen (zie boven), maar ook omdat optelling of middeling geen goed beeld geeft van de overall satisfactie.

Geluk

Die bezwaren doen zich niet voor bij meting van geluk. Omdat het een oordeel is over het leven als geheel hoeft ook geen arbitrair gemiddelde geconstrueerd te worden. Bij overall geluk (levensvoldoening) is de kans op valse tevredenheid ook kleiner, omdat het stemmingsniveau een groter rol speelt in de oordeelsvorming.

Toch kan niet helemaal worden uitgesloten dat mensen zich gelukkig voelen in een omgeving die eigenlijk toch slecht voor hen is. Het is bv denkbaar dat het moderne stadsleven mensen wel een prettig leven biedt, maar hen tegelijkertijd snel doet opbranden waardoor ze voortijdig sterven.

Levensduur

Het is moeilijk om gezondheid in één getal te vangen. Dat vereist dan dat verschillende aspecten van het functioneren worden samengevat, en daarmee komt men in dezelfde problemen als bij sommering van situaties (§ 5.2.2) en satisfacties (hier boven).

Gezondheid blijkt echter achteraf goed uit de gerealiseerde levensduur. Die uitkomstmaat wordt ook veel gebruikt in de levenswetenschappen. Als een dier of plant lang leeft in een bepaalde omgeving is die omgeving kennelijk goed leefbaar voor die soort.

Toch is denkbaar dat een lange levensduur niet altijd indicatief is voor 'goed gedijen'. Dat is bijvoorbeeld het geval als mensen middels medisch-technische kunstgrepen boven het graf worden gehouden, terwijl ze eigenlijk al versleten zijn. Lang leven is dan niet leuk (Veenhoven & Okma 1999).

Gelukkige levensjaren

De zojuist genoemde beperkingen van de indicatoren 'geluk' en 'levensduur' kunnen ondervangen worden door ze te combineren in één maat. Leefbaarheid van de omgeving wordt dan gemeten aan het gemiddeld aantal 'gelukkige levensjaren'.

De mate waarin mensen lang en gelukkig leven in een land kan worden geschat door de levensverwachting in jaren te vermenigvuldigen met het gemiddeld geluk, uitgedrukt in een getal van 0 tot 1. Zijn alle mensen doodongelukkig in dat land (geluk = 0), dan leeft men daar dus geen enkel jaar gelukkig, hoe lang men het ook volhoudt. Is iedereen volstrekt gelukkig (geluk = 1), dan is het aantal gelukkige levensjaren gelijk aan het aantal werkelijke levensjaren. In 1990 bleek het aantal gelukkige levensjaren in landen te variëren tussen 32 (Bulgarije) en 62 (IJsland), een verschil van niet minder dan 30 jaren (Veenhoven 1996).

5.3.3 Bruikbaarheid voor beleid

Meting van leefbaarheid aan de hand van uitkomsten in gelukkige levensjaren is niet alleen om theoretische redenen te verkiezen. Ook voor het beleid biedt dat unieke informatie. De maat verschaft in ieder geval zicht op het totaal en over vooruitgang daarin door de tijd.

Pluspunten

In tegenstelling tot de eerder besproken leefbaarheidsindexen biedt deze maat een ideologisch neutraal criterium voor leefbaarheid. Dat maakt het mogelijk om de leefbaarheid van diverse ideologisch getinte recepten in kaart te brengen.

Eerste verkenningen met deze maat hebben al tot verrassende inzichten geleid. Een sterke verzorgingstaat blijkt bv geen noodzaak. In landen met weinig sociale verzekeringen blijken de mensen even lang en gelukkig te leven als in landen met veel (Veenhoven 2000b). Vrijheid blijkt daarentegen meer uit te maken, vooral als dat gepaard gaat met een hoog opleidingsniveau en goede informatievoorziening (Veenhoven 2000c). Dit soort gegevens maakt besluitvorming mogelijk waarin leefbaarheid een zelfstandig criterium is en kan worden afgewogen tegen andere wenselijkheden. In die besluitvorming is een groter rol van neutrale deskundigen mogelijk.

De maat is ook uiterst geschikt voor vergelijking door de tijd. Verbetering of verslechtering van leefbaarheid kan nu zichtbaar gemaakt worden los van de daarvoor ingezette middelen. De eerder gesignaleerde problemen van dubieuze effectiviteit en van veranderlijke effecten worden daarmee vermeden. Dat is nuttig om vast te stellen of men werkelijk op de goede weg is, en beschermd enigszins tegen hypes in de politieke opinie. Verder onderzoek langs deze lijn is dan ook gewenst, al zitten niet alle stakeholders daarop te wachten.

Beperkingen

De maat heeft echter wel een aantal beperkingen. Allereerst reflecteert het aantal gelukkige levensjaren de leefbaarheid van de leefomgeving als geheel. De maat is dus alleen toepasbaar op landen, of op min of meer gesloten leefgemeenschappen zoals verzorgingstehuizen.

Verschillen in kwaliteit van buurten en woningen leggen meestal te weinig gewicht in de schaal om herkenbaar tot uitdrukking te komen in geluk en levensduur. Of mensen lang en gelukkig leven hangt meer af van de welvaart en veiligheid in de samenleving als geheel dan van de toestand in de buurt waaruit men vertrekken kan als het niet bevalt.

Een daarmee samenhangende beperking is dat deze maat ook weinig zicht biedt op het effect specifieke interventies. Halvering van het aantal gestolen fietsen zal zich nauwelijks weerspiegelen in het aantal gelukkige levensjaren. De maat reflecteert de ineffectiviteit van beleid (Veenhoven1993).

Tenslotte hebben we hier te maken met een uiterst traag reagerende indicator. Er moet heel wat gebeuren voor veranderingen de overall levensvoldoening merkbaar beïnvloeden, en effecten op de levensduur openbaren zich vaak pas op nog langer termijn. Wisselingen zoals we die nu in Rusland zien (daling met ongeveer 10 jaar!) zijn vrij uitzonderlijk.

CONCLUSIES

1. De term leefbaarheid wordt in verschillende betekenissen gebruikt. In de biologie verwijst het woord naar de mate waarin een leefomgeving aansluit op het adaptief repertoire van een soort. Het gaat dan om de leefomgeving als geheel en aansluiting op natuurlijke behoeften. In het politiek jargon van dit moment gaat het meestal om de mate waarin gewenste voorzieningen gerealiseerd zijn. Het gaat dan om deelaspecten van de leefomgeving en aansluiting daarvan op cultureel variabele verlangens.
2. In het beleid wordt het woord meestal in beperkte betekenis gebruikt, terwijl toch een groter relevantie gesuggereerd wordt. Dat retorisch voordeel smelt echter snel weg, en met dit woordgebruik verdwijnt een veel interessanter toepassing van het begrip uit zicht.
3. Leefbaarheid in de bredere biologische zin kan een belangrijk begrip zijn voor het sociaal beleid omdat het noodzakelijke voorwaarden aanduidt, die in principe met onderzoek kunnen worden vastgesteld. Daarmee wordt het mogelijk biologische verankerde vereisten af te wegen tegen ideologische wenselijkheden en wordt het mogelijk om utopische voorstellingen aan de realiteit van het menselijk aanpassingsvermogen te toetsen. In het sociaal beleid kunnen onderzoekers dan een groter rol krijgen en 'meningmakelaars' een kleinere.
4. De meeste metingen van leefbaarheid blijven vooralsnog beperkt tot issues op de politieke agenda. Leefbaarheidsindexen geven aan in hoeverre die agenda is afgewerkt, dwz in hoeverre de leefsituatie van burgers spoort met de idealen van beleidsmakers. Satisfactiemetingen brengen in beeld hoe tevreden burgers zelf met die situatie zijn. Dat zegt allemaal best wat veel over het succes en acceptatie van beleid, maar minder over de uiteindelijke effectiviteit ervan. Ook al is de Haarlemmer olie verstrekt en is de patiënt tevreden, dan noch draagt dat middel niet bij tot betere gezondheid.
5. Leefbaarheid in brede zin kan worden gemeten aan levensuitkomsten in termen van gelukkige levensjaren. Die maat is echter alleen toepasselijk op omvattende leefsysteem, zoals landen en inrichtingen en met deze maat kan leefbaarheid ook alleen achteraf worden vastgesteld. Die indicator is dan ook niet bruikbaar voor lokaal sociaal beleid op korte termijn.
6. Onderzoek met deze methode naar leefbaarheid van landen toont systematische verschillen naar maatschappijtypen en interessante verschuivingen door de tijd. Die informatie kan nieuwe impulsen geven aan het aloude debat over vormgeving van de samenleving.

7. Literatuur

Boelhouwer, J. & Stoop, J. (1999)
Measuring well-being in the Netherlands
 Social Indicators Research, vol 48, 51-75

Schoenmakers, A. (1998)
Leefbaarheidsmonitor Zeeburg
 Bureau Onderzoek Op Maat (Boom), Erasmus Universiteit Rotterdam

Commissie Etty (1998)
Verslag van de commissie versterking lokale sociale infrastructuren
 Ministerie WVS, Rijswijk

Estes, R.J. (1984)
The social progress of nations
 Praeger, New York

Gullone, E. (2000)
The biophilia hypothesis and life in the 21th century
 Journal of Happiness Studies, in press

Karantnycky, A. Canavaugh, C. & Finn, J (eds) (1995)
Freedom in the world 1994-1995. The annual survey of political rights and civil liberties
 Freedom House, New York

Keyes, C.L. (1998)
Social well-being
 Social Psychology Quarterly, vol 61 pp 121-140

Klandermans, B. (1989)
Does happiness soothe political protest?
 In: Veenhoven, R. (red) 'How Harmfull is happiness? Consequences of enjoying life or not'. Universitaire Pers Rotterdam, pp 61-78

Morris, D.M. (1979)
Measuring the condition of the poor: the physical quality of life index
 Pergamon, New York

Narroll, R. (1983)
The moral order
 Sage, London

UNPD (1995)
Human Development Report
 United Nations Development Program, Oxford University Press, New York

VanPraag, B. (1993)
The relativity of the welfare concept
 Sen, A. & Nussbaum, M. (eds) 'Quality of life' Clarence Press, Oxford UK

Veenhoven, R. (1984)
Conditions of happiness
 Kluwer Academic, Dordrecht

Veenhoven, R. (1993c)
Happiness as an indicator in social policy evaluations. Some objections considered
 In: Messman, K. et al (eds) 'Between social policy and social practice' Liber amicorum
 dedicated to Mark VandeVall' ITS Nijmegen pp 195-206

Veenhoven, R. (1996h)
Leefbaarheid van landen.
 Oratie Universiteit Utrecht.
 AWSB Research papers 96/2

Veenhoven, R (1999a)
Quality of life in individualistic society. A comparison of 43 nations in the early 1990's
 Social Indicators Research, vol 48, pp 157-186

Veenhoven, R. (2000c)
The four qualities of life
 Journal of happiness studies, vol 1, pp 1-39

Veenhoven, R. (2000b)
Wellbeing in the welfare state: level not higher, distribution not more equitable
 Journal of comparative policy analysis, vol 2, pp 91-125

Veehoven, R. (2000a)
Freedom and happiness
 In: Diener, E. & Suh, A. (eds) 'Subjective wellbeing across nations'
 MIT-press, Boston (in druk)

Veenhoven, R. & Okma, P. (1999d)
Is langer leven nog wel leuk?
 Sociale wetenschappen, vol 42, pp 38-62

Wentholt, R. (1968)
Binnenstadsbeleving en Rotterdam
 Donker, Rotterdam

Zapf, W. (1999)
 Proposal for an European Welfare module
 Wissenschaftszentrum, Berlin

Noten

- 1 De term 'sociaal kapitaal' wordt soms ook gebruikt in beperkter betekenis, en slaat dan alleen op de omgevingsfactoren die men van huis uit heeft meegekregen. In dit verband wordt ook wel van 'state' gesproken.
 - 2 De benaderingen kunnen ook benoemd worden met het begrippen paar 'potentiële'- en 'gerealiseerde' levenskwaliteit. Een voordeel van die terminologie is dat het eerste duidelijk verwijst naar de geboden maatschappelijke voorwaarden en het tweede naar de menselijke uitkomsten. Een nadeel is echter dat het woord 'potentieel' suggereert dat die voorwaarden in principe ook tot die uitkomsten leiden. Het hypothetisch karakter van deze benadering blijft daarom onderbelicht. Een ander bezwaar is dat deze benamingen alleen toepasbaar zijn op het begrip 'levenskwaliteit', terwijl we het hier hebben over 'leefbaarheid'. We kunnen namelijk moeilijk spreken over 'potentiële leefbaarheid', omdat de term leefbaarheid zelf al verwijst naar een potentie. Daarom kan evenmin worden gesproken van 'gerealiseerde leefbaarheid'.
 - 3 De PSLI omvat vier indicatoren: 1) calorie consumptie per capita per dag, 2) proteïne consumptie per capita per dag 3) kindersterfte en 4) levensverwachting bij geboorte. De eerste twee indicatoren zijn 'input' maten. De laatste twee betreffen 'output' variabelen en horen dus eigenlijk thuis onder de maten van kennelijke leefbaarheid.
 - 4 In Nederland wordt door het Sociaal en Cultureel Planbureau een soortgelijke maat gehanteerd om de verdeling van welzijn binnen het land in kaart te brengen. Deze welzijnsindex omvat onder meer wonen, consumptie, en vrijetijdsbesteding. Daarbij geldt bij voorbeeld het wonen in een koopwoning als beter dan in een huurwoning, veel consumptie als beter dan weinig en sommige vrijetijdsbesteding als passender dan andere. (Mootz & Koning-VanderSnoek 1990).
 - 5 Het meest recente voorstel in dit genre is de 'Index of Well-being' van Kacapyr (1996).
 - 6 In de Human Development Index wordt inmiddels wel rekening gehouden met de afnemende meerwaarde van koopkracht. Voor de opleidingscomponent geldt echter nog steeds dat méér beter is.
-

